

ארכיון יד ושם

שער העדות

מוסר העדות: הכספי אברהם

חטיבה: 0.3 עדויות יד ושם

מספר קלסת: VT-3531

מספר תיק: 12024

מס' פריט:

תאריך: 3/3/2002

תוכן העדות:

הכספי אברהם, יליד BIZERTE, תוניס, 1930.
עדות על ילדות ב-BIZERTE; תיאור יחסים מיוחדים עם בן-הדוד זילבר. עזיבת העיר בזמן הפצצה ע"י האיטלקים;
חזרה ל-BIZERTE; מערכת יחסים בעיר בין צרפתיים, יהודים, ערבים ואיטלקים.
כניסת הגרמנים; עזיבת היהודים את העיר ומוססה ל-TUNIS. תנאי חיים קשים בעיר במבנה ב"מס אליאנס בעיר.
התגייסות הילדים למאמץ הכלכלי ולחישורדות המשפחה; הצטרפות העד ל"בית-יר"; השיפה לציגות ב-TUNIS.
רציחת בן-הדוד זילבר ע"י חייל גרמני בתחנת הרכבת בעת הפצצת העיר; תיאור בניין הקרמטוריון בעיר.
כיבוש המקום ע"י האנגלים; הפיכת החיילים הגרמנים לעובדי כפייה; שובה של משפחת פרידה לעיר BIZERTE;
הבית המופצץ וההרוס; מגורים בבית הדוד, אבי זילבר.
עלייה ארצה ב-1944 אחרי 2 ניסיונות כושלים. האגיה הצרפתית אנדרי לה-בן. תיאור הקליטה, נישואין ב-1947;
השתתפות במלחמת השחרור; הקמת משפחת והתעוררות בארץ.

אין הגבלות על השימוש בחומר.

חתימת העד
(2311)

10 X 2002
תאריך

שם המרואיין : הכספי אברהם
 תאריך תראיון : 3.3.2002
 שם המראיינת : רותי גיל
 שם המתבנית : צביה זינגר

ש : אברהם הכספי מביוורט BIZERTE, תוניס.

אברהם, באיזה שם נולדת?

ת : נולדתי כאברהם פדידה, למשפחה תוניסאית ב-ביזורטה BIZERTE, ב-1930, ב-30 לינואר.
 למעשה ילדות רגילה ביותר. היינו גרים בבית קטן, אבא התקדם קצת בעבודה, הוא היה צנע
 במקצוע, וכמו יהודי טוב, במשך הזמן הוא פתח איזו חנות של מסחר ועברנו לבית יותר גדול.

ש : מה זכור לך מעיר הולדתך ביזורטה?

ת : זו עיר שלמעשה מאוד מתקדמת, כי הצרפתים ששלטו בה פיתחו אותה. למעשה הצרפתים
 נחשבים לקולוניסטים טובים לעומת מדינות אחרות. ואנחנו נהנינו מחינוך גבוה למרות היותנו
 לא נתינים, אנחנו נקראנו בני חסות של הממשלה הצרפתית. מי שרצה להיות צרפתי שילם
 בזמנו, לפי מה שאבא שלי סיפר לי, פרנק ואז הוא היה צרפתי.

ש : קבל אזרחות צרפתית?

ת : קבל אזרחות צרפתית וזה היה קצת מצחיק: קראו להם פינקיס. אולי פה בארץ כבר השתמשו
 בזה לגנאי.

ש : איזו אזרחות היתה לך?

ת : תוניסאית, כי אבא לא רצה שנתגייס לצבא צרפתי. הוא אמר: בשביל מה, אני לא רוצה לגדל
 חיילים לצבא צרפתי, אז אותנו, כל משפחת אבא, שהיתה עסקית - דרך אגב, אנחנו מונים היום
 במריו אולי 500 איש, משפחת פדידה, זאת משפחה אדירה.

ש : בזמנו נביוורטה BIZERTE גם כל המשפחה היתה?

ת : ב-ביזורטה BIZERTE גרו חלק מהמשפחה, גם אבא היה נר בצרפת, אבל הוא התחנך וירד
 לתוניס, הוא התנתן עם תוניסאית, כביכול, וירד ל-ביזורטה BIZERTE.

ש : הוא נולד בצרפת?

ת: לא, הוא נולד גם ב-ביזרטה BIZERTE ונסע לעמד, כמו רוב התוניסאים היהודים שם. התפתח שם קולוניה של בני תוניס. אגב, זה לא בני תוניס, זה תוניזיה. אנחנו תוניזאים, המדינה היא תוניזיה והבירה היא תוניס TUNIS. זה היה משגה להגיד תוניס, זה תוניסיה. כאשר אבי הכיר את אחיה של אמי בחו"ל, בצרפת, אשר הוא היה סוחר, הוא שידך. תקופה מסוימת, כאשר אחי הגזול נולד הוא עדיין עבד בחו"ל ואחייכ כאשר אני נולדתי הוא כבר חזר לגמרי ל-ביזרטה BIZERTE והחיים התפתחו מצבע למסחר ואחייכ גם חיינו היו קצת יותר טובים מבחינה כלכלית, אבל לא היינו בעלי הון, אנשים רגילים, אולי אפילו ברמה של פועלים, חיים טובים.

ש: מה שמות ההורים?

ת: נסטון פדידה ואסתר (לבית) קטורזה. לקטורזה יש שני מובנים – או 14 או קטורת. אבא של אמי, סבי אברהם שאמי נשא את שמו, היה אחד מהרבים הידועים ב-BIZERTE ולצער, גם כשניסיתי להביא את הנרי והוא היה עוד בחיים, לא הצלחתי להביא אותו, לא רצו לקחת אנשים מבוגרים, והקהילה המועטת שנשארה ב-ביזרטה BIZERTE טיפלה במבוגרים האלה.

ש: כמה עסקו בדרך כלל יהודי BIZERTE?

ת: את צודקת בשאלה הזאת: אנשי ביזרטה BIZERTE, אם היינו נשארים עוד תקופה בלי שחרורה של תוניסיה, היינו מתבללים, לרוב, כי אנחנו למדנו אצל הצרפתים, גדלנו בתוכם והדת התחילה לסגת מאתם, כאשר אלה שגרו על יד רוב ערבי תוניסאי, (הם) אלה ששמרו על הנחלת הדתית, מן בוסן שאלה שעברו, כמונו, לאזור הצרפתי, אלה לאט, לאט התבללו. חוץ מאשר כמה מילים שלמדנו מן התורה, זה הדבר היחיד, שבחיים היה מזכיר לנו את היהדות. ההורים שלי כבר היו נקראים, למרות אבא, שומרי מצוות, כביכול.

ש: מסורתיים?

ת: בשבת אמא היתה מדליקה נרות, אבא היה חוזר על איזו תפילה, וכל היתר היה רגיל: נסיעות בשבת וכולי. לא נשמר. אני לא אומר את זה באווה, אבל אני אומר: אלה בעצם החיים שהיו לנו שם. המלחמה שינתה את פני הדברים, כאשר אנחנו, בעל כורחנו...

ש: היית רוצים לשמוע עוד קצת על המקום, הילדות והמשפחה. רוב הפרנסה של היהודים במקום הזה – אתה יכול לאפיין אותם.

ת: בתחלתו. לכן פתחתי לגבי ההתבוללות. אנחנו הפכנו לבעלי מקצוע. למשל, אני רציתי להיות צלם, אז בחופשות מביה"ס הייתי תולך אצל צלם; אחי היה טכנאי שיניים, אבל עצם הכיבוש האיטלקי גירש את היהודים מהמקצועות האלה, כי הדנטיסטים – הפאי השיניים ב-ביזרטה BIZERTE – היו איטלקים, זה מאוד מעניין. גם בתי המרקחת היו של איטלקים. בכלל, כל

הרמאה וכבשה עיי איטלקים, היהודים חדרו לאט, לאט לדברים האלה. כך שאנחנו היינו ממש

בעלי מקצוע.

ש : בעלי מלאכה?

ת : כן, היהודים. ב-ביזרטה BIZERTE היינו בעלי מלאכה. אנחנו היינו חשמלאים טובים, היינו אינסטלטורים. כשגירשו את אחי מטכנאות שיניים הוא הפך לאחד מהאינסטלטורים הטובים בעיר והוא היום אחד ממנהלי האינסטלציה בכפר מבטת עדה מתוך העסק הזה.

ש : את ההכשרה של בעלי מלאכה קבלתם בבתי ספר מקצועיים?

ת : לא, כשוליות אצל בעלי מלאכה, שוליות והלאה. והיות והיינו הדור השני, בביכול, שמתבולל, כבר היו בעלי מקצוע יהודיים שהחדירו אותנו לעסק הזה. היחס של הצרפתי אלינו כאשר אנחנו הפכנו לבעלי מקצוע היה מאוד חיובי. היתה אנטישמיות כל הזמן.

ש : גם לפני המלחמה?

ת : בטת, אבל האנטישמיות של הצרפתים היתה טיפישית, האנטישמיות של המוסלמים היתה מסוכנת ומדי פעם זה היה פורץ.

ש : אתה יכול לספר על אירועים ...?

ת : אירוע שאני זוכר, והצרפתים היו מוכרחים להגן עלינו. את השנה אני לא זוכר, הייתי ילד. ש : זה היה לפני המלחמה?

ת : לפני המלחמה. פרצו הערבים שם עם נשק והתחילו לקטול. הצרפתים שלחו בהם...

ש : נכנסו לרובע יהודי?

ת : לא לרובע היהודים עוד אלא נכנסו קודם לרבעים הצרפתים. הם רצו להשתלט על העיר והתחילו להתקיף את המשטרה והתחילו להתקיף את המחנות הצבאיים, וזה היה מחנה צבאי ענק של הצרפתים. הצעקות כלפי הצרפתים היו תמיד מלוות ב(ערבית) "איטבה אל פרנסאווי ויאל יהודי", זה אף פעם לא היה רק הצרפתים – "שחוט את הצרפתים..."

ש : ז"א היהודים הלכו ביחד עם הצרפתים?

ת : הם ראו בע צרפתים לכל דבר, כי גם אנחנו התבוללנו. הם לא התקיפו את אותם יהודים שגרו על ים. בית הכנסת שלנו היה מתוך רובע ערבי, לא היה בית כנסת אחר ב-ביזרטה BIZERTE, בתוניס TUNIS היה בית כנסת ענק. פרצה מין מלחמה שאנחנו היינו זרים לה לגמרי: יריות מכל הכיוונים, ערבים פצועים מכל הכיוונים. הצרפתים היו פיקוחים, הם שילחו בהם את הסגלים – היה להם צבא של טשיים, והעסק הזה ביומיים – חוסל המרד. אנחנו היינו בסכנה מסוימת, ומעניין הוא, שאולי היום בדיעבד היות וגרנו ברבעים צרפתים מעורבים, הם הגנו על הצרפתים,

ויחד עם זה אנחנו היינו במצבים ולא נהגים אלינו. אף יהודי לא נפגע, גם צרפתים מעטים, כי אצלם זה היה מין גיהאד כזה, עם צעקות, אבל לא כמו היום, שהם כל כך (!). שם הם בקושי ידעו איך להשתמש בדברים. הדבר הזה היה מסתדר די יפה. אחרי זה היתה מין שטאה מסוימת, אבל כנראה שכוח המסחר – כי גם יהודים מסוימים היה להם כוח מסחר אדיר ב-ביזרטה BIZERTE והערבים אהבו את זה מאוד, והכסף כנראה לפעמים מכסה על הלאומנות הכל-כך לא נכונה.

ש: באיזו שפה דברו בבית?

ת: אצלנו צרפתית, אבל יחד עם זה היתה מין ערבית זירגונית שהיתה מעורבת – עד כמה שהיום אני רואה את זה – בהרבה מילים בעברית, זה מאוד משונה.

ש: את זה דברתם ברחוב?

ת: לא ברחוב, בבית.

ש: וברחוב?

ת: צרפתית בינוני, לרוב, כל אלו שגרו ברובע. בחור שלערבי שבא אליך לא דברת צרפתית, כי הוא היה נפגע ונעלב.

ש: הערבים לא התבללו בצרפתיות?

ת: ככלל לא. זה מזכיר לי: היה איזה ערבי עשיר, תאדם קראו לו, והוא התחתן עם איזו גרמנית, והוא התבלל, הוא הפך... לילדים קראו בשמות צרפתים, זה משהו מאוד מעניין. זה היה ערבי, אחד מיני רבים, שהחליט גם כן לצאת...

ש: זאת הייתה תופעה בודדות, היית אומר?

ת: מאוד בודדות ממה שהיה ב-ביזרטה BIZERTE. הם לא רצו להתקרב, אפילו ביה"ס שלהם. אנחנו

למזנו בבי"ס צרפתי, בו בזמן שכל הילדים הערבים למדו בבתי ספר "פרנקו-ערבי", אבל רק

ערבים היו לומדים בו, וגם מעט מהשפה הצרפתית. גם השפה הצרפתית לא שלטה שם.

ש: האם ידוע לך, האם העובדה שהערבים לא התבללו בצרפתים, לא הלכו לבתי ספר, זה נבע

מהרצון שלהם או זה נבע מהדחייה של הצרפתים שרצו לשמור מרחק?

ת: לא, להפך, הצרפתים היו מעוניינים אפילו... אם זוכרים את סיפור האמנסיפציה של נפוליון –

הצרפתים היו מעוניינים שכל הדבר הזה ירד בעינינו. אצלנו היה להם מין גישה – מצד אחד

חיובית ומצד שני כרקע היה תמיד "רצחתם את ישו" – זה מה שהילדים היו אומרים לי

בביה"ס – "אנכם רצחתם את ישו".

ש: ז"א זאת הייתה בעצם ההתבטאות האנטישמית הצרפתית?

ת: כן. העסק הזה עם ה(ביטוי בצרפתית) הנצלנים, אנשי רחמים ורמזים - זו צמח עם התעמולה הגרמנית. זה התחיל להגיע...

ש: זה לא היה קיים?

ת: לא. (!) היה העיתון הצרפתי "הברווז הפראי", הוא שהתחיל עם תמונות המכערות את היהודי עם הצורה שלו, עם הזקן...

ש: כמו הנאציזם, "דער שטירמר".

ת: כמו הנאציזם, שם זה התחיל מזה. ואז התמונות האלה התחילו גם להופיע ב"תוניס סוארי" ובכל העיתונים אצל הצרפתים, "תוניס סוארי" זה צרפתי, גם "פטי מטאן" - עיתונות צרפתית, ושם הופיע הביטויים האלה. לפעמים היו גם משתתפים בביטויים של "גזדאה" - זה יהודה, יהודה בד בישו, אז אפילו במילון של הצרפתים "בלה רוס" הידוע למילה "זואיף" היו שני הסברים: נצקן ככספים ובוגד - שום הגדרה אחרת וליהדות היה "אישראלית" ו"זואיף". זה היה די פשוט, "לה רוס" לא שבר את הראש. "אישראלית" זה נחמד שהם לקחו את הדבר הזה. כשחיפשת את המונח "זואיף" מצאת את המונח "זידאה" - בוגד.

ש: ז"א עד שפרצה המלחמה, לאנטישמיות היה גוון יותר דתי מסורתי, מהכנסייה מצד הצרפתים?

ת: מצד הצרפתים זה היה מין לוקסוס שלא תמיד הרשו לעצמם, לא ראיתי פרעות. בתור צעיר כן ראיתי. הייתי בתנועת "צופים" "לאיק" שקבלה גם צרפתים וגם יהודים לתוך השורות שלה. לעומת זה היו "צופים צרפתים נוצרים" מטעם הכנסייה - הם הפריעו לנו. הם הלכו ואמרו: למה אתם מקבלים יהודים לשורות שלכם. וסאשר אתה שואל אותם למה? הביטוי: אתם הרגתם את ישו, וזו לא אח"כ התחיל (!) מי שולט על הכלכלה פה? מי נמצא במשרדים הכי טובים? מי עובד בממשלה? מי עובד פה, מי עובד שם? אלה דברים שבאו החל מ-38, 39, כאשר הדבר התחיל לחרוך שם בצרפת.

ש: הזכרת שלמדת בבתי צרפתי. בתוך ביה"ס עצמו, מצד המורים...

ת: היו טרדים שהיו אנטישמיים.

ש: הם היו צרפתים המורים?

ת: כולם היו צרפתים כביה"ס שלנו, ערבים למדו עם מורים ערבים. שלנו זה לא היה "אליאנס", זה היה ממש בייס צרפתי.

ש: היתה הרגשה של אפליה?

ת: אפליה כן, כי יש דבר שהתפתח משום שאחרי הכל זה לא סימור שאנחנו אנשי הספר, אנחנו

היינו הכי טובים בלימודים - לא כולם, אבל בראש הכיתה היה בחור יהודי, ברמי קראו לו -

המצרה היה מתייץ אתו על תאריכי המלחמות של נפוליון. ברמי! (משפט בצרפתית) – והוא היה עונה לו בדיוק. הדבר הזה היה אוכל את הצרפתים. בצרפתים עצמם יש שני סוגים. גם אצלם היו איטלקים שעברו לנתינות הצרפתית, והאיטלקים האלה היו מסוכנים יותר, הם היו שונאים יותר.

ש: את היהודים?

ת: בדאי! האיטלקים שקבלו על עצמם את הנתינות הצרפתית – הם גם שינו את השמות. ליאנלוטי קרא לעצמו לאנג' ומולי. הם הסיתו את הצרפתים האמיתיים שבאו לגור מצרפת, הקולוניסטים – היו הרי צרפתים שבאו להתישב, הם קבלו אדמות יפות בסביבות ביזרטה BIZERTE, אבל החיים שלהם התנהלו ב-ביזרטה BIZERTE. אנחנו למעשה גרנו לפני המלחמה ברחוב ירו ד'אספניה, לפני שהופצץ. זה היה אחד הרחובות שבו גרו רוב הקצינים של המשטרה הצרפתית. אז הרגשת ממש כאילו שאתה מי יודע בעל איזה מעמד. אנחנו בסך הכל היינו אנשים ששילמנו שכר דירה בשקט.

ש: אם היית מאפיין את זה לפי דרגות היית אומר שהשנאה החזקה היתה מצד המוסלמים מצד אחד, אחי"כ איטלקים, והצרפתים היו...

ת: הייתי מגדיר את זה – אולי זה קצת לא יפה לומר, אבל זו מין אנטישמיות מטופשת, לא הבנת אותם. היה מורה שהיה זורק לנו גיר על הראש, מיטייה אנרי, והיה אומר: הראש של היהודי ההוא, זה הכל. אז היה לנו מורה מיטייה ברש, שהיה למעשה אלזסי, מאזור אלזס שהם חצי גרמנים, חצי צרפתים, ותוא אמר: הפתרון הזה – רק אצל יהודים, ברמי! וכך זה היה הולך. זאת אנטישמיות! אני לא יודע, אבל יחד עם זה זאת לא היתה אהבה. אהבה לא היתה. אנחנו השתדלנו להתקרב אליהם, אנחנו חגגנו את החגים שלהם, אני מכיר אותם בעל פה אחד אחד – הכל.

ש: בבית גם?

ת: לא.

ש: אלא איפה, בביה"ס?

ת: אנחנו היינו בביה"ס ואפילו היינו יוצאים לחופשות, הם היו לוקחים אותנו לשטח הררי והיינו תוננים את התנים הצרפתים אתם.

ש: היו לך חברים לא יהודים?

ת: המון, גם חברות. הם התיידדו אתנו. אנחנו היינו נוער אולי פחות ביישן מהצרפתי ממש, הצעיר.
היינו קצת יותר... יתכן שזה חטפה מתחת ל... לומר את האמת, רצינו את חברתם, כי ראינו
בחברתם מין כרטיס כניסה לחברה הצרפתית.

ש: וזה היה האידיאל?

ת: ודאי! עד שצמחה אמריקה. אבל האידיאל היה לעבוד לצרפת. אבי עבר, הרי, כשהוא היה צעיר,
לצרפת. לאבי היה מין הכרח מסוים, הם היו משפחה ענקית שהאב מת צעיר מאוד, סבא מצד
אבי. האידיאל היה להתבלבל. אנחנו קבלנו יהדות ב-טוניס TUNIS. כשהגעתי ל-טוניס TUNIS
הבנתי שיש ארץ ישראל, לא רק ארץ ישראל. אנחנו ידענו שארץ ישראל נגמרת בירושלים –
"לשנה הבאה בירושלים" - מעבר לזה אין משהו יותר גדול. ופתאום באים בחורים, "צעירי
ציוני", "בית"ר", דברים שמעולם לא שמענו עליהם, והם אמרו: מה זאת אומרת: יש מדינה
ויש... והם החדירו לי: אתה יודע שבארץ ישראל לא עובדים בשבת! איזו אמצאה אדירה. ואני
תקעתי את זה באמצע הכיתה. דברו על (מונח בצרפתית) של נפוליון, ואני אמרתי: היום (אותו
ביטוי) השיגו משהו בפלשתינה והמורה אמר: מה השיגו? לא עובדים בשבת. כל הכיתה צחקה
ואני לא ידעתי (!) זה היה בערך כך.

ש: החברות בינך לבין לא יהודים כללה גם שהם באו להתארח אצלך בבית?

ת: אני אצלם כן, הם לא נכנסו לבתי יהודים, כמעט ולא. היה לי (לא ברור), בן של שוטר מסוים.
הוא היה מחפש הזדמנות לבוא לבקר אצלנו. אבא שלו היה מאוד קשוח, זהילד היה היה עצלן
בבית... והיה בא כאילו להעתיק את השיעורים אצלי. הוא פשוט נכנס, ופעם אחת עשה את
שניאת חייו: אני באתי לכבד אותו בפרוסית טנדבץ' קטן והוא אמר: לא, לא, חכה. הוא לקח
את הלחם, עשה עליו צלב ושם לי אותו על השולחן, ואבא שלי ראה את זה ואמר: מאיפה הבאת
את הכולירע הזה? זה היה... זה הרגל אצלם, הם עושים צלב על הלחם לפני שאוכלים. אמרתי
לו: (שם לא ברור), צלבים פה... אנחנו לא... המסכן הזה גם בלחץ אביו הפסיק לבוא. אני הייתי
צריך לבוא אליו לתת לו את השיעורים, כי הוא היה עצלן גדול.

ש: מה אתם חשבתם על התופעה הזאת, איך הבנתם אותה?

ת: אני חושב שקבלנו את הדין, היינו טפשים גדולים.

ש: לא שאלתם למה, מה הסיבה?

ת: דבר אחד קבלנו בירושה: הם לא רוצים אותנו, הבה ונחכימה לו, זה לא סתם כתוב בהגדה, זה
היה דבר שקיימנו, הבה ונחכימה לו, והחכמנו. מה זה החכמנו? היינו יותר טוב. מה שהיה הורג
אותם זה שהתלבשנו יותר טוב, אז למה התלבשנו יותר טוב? כי באותו יום אומלל(?) זה היה או

כימור או פורים. וההורים הלבישו אותך יפה, בגדי חג, ואז הצרפתי הילך היה מסתכל ואומר:
 תראה איזה בגדים יש לו, אבא שלו בסך הכל צבעי, איך זה! אבא שלי (ביטוי בצרפתי), קצין
 וכולי ואנחנו לובשים כמו מלכים. היום אני הכם כזה פתאום, כשאני רואה את הדברים, אז לא
 הייתי אחרת. אמרתי: טוב, הם שונאים אותנו, אז שיהיה. אבל באמת שרק ב-TUNIS
 התעוררה בי המחשבה שאני (לא ברור).

ש: היו גם איזה חיכוכים גופניים?

ת: פעם אחת היה לי חיכוך, הם סידרו אותי למעשה. תמיד היינו הולכים הילדים להאבקות, אבל
 איפה היו עושים את זה? על יד תחנת הרכבת של ביזרטה BIZERTE שהיתה די רחוקה, ואני
 הלכתי, זה חברים שלי. הם היו גויים, כולם, הייתי היהודי היחיד, והם עשו לי מעשה נורא. הם
 עשו את עצמם כאילו הם רבים ביניהם והתנפלו עלי, לא הרביצו עלי, הפשיטו אותי, פשוט
 הפשיטו אותי ומרחו אותי במשהו נעליים. הבנתי שכל התרגיל הזה...

ש: בן כמה היית?

ת: אני חושב שהייתי אולי בן 11, משהו כזה. הלכנו עם התרמילים עד תחנת הרכבת ושם היה שטח
 פרוץ והם עשו את עצמם כאילו שהם רבים ביניהם ואח"כ הסתובבו אלי ותפסו אותי והפשיטו
 אותי; ממת לא קבלתי, אני מודה. אבל מרחו אותי וצחקו, והשאירו אותי ככה, עד שחזרתי
 הביתה מרחו.

ש: סיפרת להורים מה שקרה?

ת: לא, אף פעם אתה לא מספר. פעם אחת קבלתי מכות מגוי איטלקי, מצרפתי-איטלקי, על זה
 שבמשהק – דרך אנב, אני כותב ספר שלם על זה – כעין תופסת, שם זה מחנה שבויים, ובא אחד
 בריון ואמר: אתם לא תשהקו. הן גויים אבל היו גם יהודים – אתם לא תשהקו. אני עשיתי את
 שטות חיי באותו זמן, כל אחד תימם אותי: מת, אתה תיתן לו. הייתי בטי טוב, הייתי באמת
 בנוי טוב, והתקרבתי למורים, וכשהוא התקרב אלי ננתי לו אגרוף בפנים והוא לא סלח לי. הוא
 היה הבריון של הכיתה. עשיתי את שטות חיי. יום אחד כשאני בא (לא ברור) לביה"ס הוא
 התנפל עלי. שמתי על ספר הגיאוגרפיה על הפנים והוא היכה שם והיכה עד שעשיתי את עצמי
 מתעלף והוא הלך והיה מבסוט, הוא קבל את כבודו בחזרה, ואני יכולתי ללכת לכיתה בחצר.
 הוא לא יכול היה לפגוע בי בחצר, הייתי מתקרב למורים. אבל זה היה אולי התקרית היחידה.
 היה תמיד איזו מילה או שהיו אפילו מתרחקים מאתנו, כי יש לנו... אבל כל זה הייתה
 הצגה מטופשת, הם לא ידעו על מה הם אנטישמים. קצת מההורים, קצת מכל דבר, ו-ישו:
 רצחתם, רצחיתם. העסק של "אתם גונבים את הכספים" בא יותר מאוחר. זה התחיל מ-39, ואז

ידעת שהכוונה היא קשה. כאשר בכלל העיר נכבשה, זאת היתה בריחה ראשונה וחזרונו, וראית את העינות המסוכנות, כי האיטלקים למעשה, כל אלה אפילו שקבלו את הנתיעות הצרפתית תזרו להיות איטלקים, יש טובש, כבשו את תוניסיה.

ש: כמה ילדים הייתם במשפחה!

ת: היינו שלושה, היתה לי אחות קטנה שנפטרה ממחלה. אחי ואני.

ש: מה שם אחיך?

ת: אליהו.

ש: ואחותך שנפטרה?

ת: רוזט.

ש: היא נפטרה ממחלה?

ת: היא נפלה על הגב, משהו כזה. הייתי קטן בשביל לדעת. הדבר הזה מעולם לא הוסבר לי, ואני זוכר כטראומה את הקבורה. היא היתה כה קטנה שלקחו אותה כמו חבילה בתוך עגלה כדי לקבור אותה, וזה היה נורא בשבילי כקטן. כשאני נזכר, אני נזכר רק בתמונה הזאת, שעטפו אותה, שמו אותה מאחור בעגלת סוסים והלכו לקבור אותה. אני מעולם לא ראיתי איפה ומה, אני ראיתי רק שאמא שלי היתה מאוד עצובה מהדבר הזה, כי יותר ילדים לא קבלו אמא שלי. אמא שלי זו יהודיה שעברה גם כן חיים קשים. אמנה נפטרה צעירה, אבא התחתן מחדש והאם התורגת היתה איומה. האחים חיתנו אותה רק כדי להוציא אותה מהאם התורגת. האם התורגת הזאת ניצלה אותה, היתה שולחת אותה לעבוד בבתיים צרפתים בניסיון.

ש: בתור ילדה!

ת: בתור ילדה.

ש: היא לא הספיקה ללכת לבייט!

ת: למעשה זה מין אוטו-דייקט כזה. כל מה שהיא למדה בעיקר, זה כשהאם נפטרה, והיא למדה קצת בבייט, הוציאו אותה מבייט והביאו אותה לעבוד אצל משפחה – זה מסיפורי אמי – משפחת (שם לא ברור). זאת היתה משפחה מאוד עשירה ב-ביזרטה BIZERTE ואמי עבדה אצלם כעוזרת.

ש: באיזה גיל שלחו אותה לעבוד?

ת: אני משער שהיא אפילו לא עשתה את מה שהיו קוראים אצלנו הכנה, אולי 8 שנות לימוד, זה

אומר בת 12 או 13.

ש: זייא שבגיל 12 הוציאו אותה מהבית לעבודה?

- ת: כן, והיא עבדה אצל (שם צרפתי) ושם השתפרה אצלה – היות וזה היה בית דתי מאותם היהודים שלא רצו כל כך להתבולל בשום דבר, אז השפת הערבית הייתה שולטת יותר בתוך הבית הזה, אבל אצלם היא קבלה שפה... לכן גם אנחנו, שני האחים ואבי דברנו צרפתית דהיטה.
- ש: ז"א עד שהיא התחתנה היא עבדה אצל המשפחה הזאת?
- ת: כן. שם היא למדה אפילו כישול יוצא מן הכלל. אמי הייתה גם זמרת יוצאת מן הכלל, וכשהיה פסח או בר מצוה היא שרה(?) בצרפתית(?) יוצא מן הכלל.
- ש: היו לה עיסוקים אחרי שהיא התחתנה?
- ת: לא, עקרת בית.
- ש: וכשאביך מנח תנת היא הייתה עוזרת לידו?
- ת: לא, זה לא היה מקובל. מקובל היה שהוא יוצא לעבודה, מפרנס את הבית הזה, אותו מצוואים שהיה באותה תקופה. זה היה מקובל.
- ש: ואתה כילד צעיר, עדיין לפני פרוץ המלחמה, היית שייך לתנועת הצופים, עסקת בעוד פעילויות – ספורטיביות, אולי מקהלה?
- ת: הייתי ספורטאי טוב, הייתי שייך לקבוצה של שחינים יהודים (שם, לא ברור, של ביזרטה BIZERTE). למעשה מהגיל שלי אז הייתי בין הראשונים בחתירה. זה הוכיח את עצמו כשעליתי ארצה בשנת ... היה אחרי זה בסביבות 1946 תחרות בחזרה של שחיית חתירה. הופעתי בשביל נבעת חיים בחתירה והגעתי שלישי. הראשון היה שמנאל חדש, דקה אחת ב-33 מטר בזמנו. השני היה דקה ו-12 שניות ואני 12 שניות. הייתי באמת שחיין טוב. הקיבוץ רצה...
- ש: היו עוד פעילויות של ספורט שהיית עוסק בהן?
- ת: בעיקר ים. אנחנו אנשי ים ב-ביזרטה BIZERTE, כי גרנו על יד הים. דגנו יוצא מן הכלל, עם אבא הייתי יוצא לדיג בלילות בסירה עם פעמונים. היינו ישנים והפעמונים היו מצלצלים והיינו (!), היה משהו מאוד יפה. זה נשאר לנו בדם ואני מעביר את זה לילדים שלי, אנחנו דגים כל הזמן.
- ש: זכורות לך עוד נסיעות עם אבא או אמא או עם שניהם, בחופשות?
- ת: לא, רק עם אמא נסענו לאיש קדוש בטסטור. טסטור זה השם היוס, כי זה מלחמת שחרור של הערבים. (!). אבל שם היה קבור איזה רב וייחסו לו קירבה לרבי שמעון בר יוחאי, ואז אמי חלמה, כמו המיסטיקות הידועות, שהיא תיקח אותי לשם כדי להבריא אותי ממשוהו, אינני יודע. זאת הייתה יציאה, שראיתי יהדות הולכת ברנל לאיזה מקום ששם למעשה הרב נקבר כאשר פרדתו נפלה ומתה והחליטו ששם יקברו את הרב. זה סיפור של אותה תקופה.
- ש: איזה רושם זה השאיר עליך כל הביקור הזה?

ת: זה טיול.

ש: וכל התוויה?

ת: שם ראיתי יהודים שבדרך כלל הם מאוד רציניים בחיים היומיומיים ופתאום הם מתחזים עם כל מיני זקנים ועושים שחיטות ורוקדים וכל מיני קטורות למיניהם. היו לנו כל מיני ריחות והיו עשים כל מיני מאכלים מיוחדים ואחד מכבד את השני, ואח"כ להגיע על יד הקבר ולמרוח את עצמך מהשעוה הנוזלת הזאת. זה היה הרושם שנשאר.

ש: איך כילד קבלת את זה?

ת: בשבילי זה היה לטיול, בסך הכל לצאת, שיש (משהו) מעבר ל-BIZERTE, ואתה ניסע הרבה יותר רחוק מ-TUNIS, אלוהים אדירים, בין ההרים. נסעתי בתור סמוי, כי המנחות היו לוקחים X אנשים ולא היה מקום בשבילי, אז אמא אמרה שהיא תשלם לנהג ושמה אותי בין הרגליים, כיסתה אותי, כדי שהמטרה הצרפתית לא תעצור את המונית הזאת שיש לה עוד אדם. את זה אני זוכר. קראו לו ג'אווני לנהג הזה, ולא היה איכפת לו לקבל עוד כסף, אבל הוא אמר: על אתריותך, אני אניד שהגנבת אותו. השוטרים היו קשים, הזינדרמים. היו שני סוגי משטרה אצל הצרפתים. יש להם משטרה רגילה והזינדרמים. זה מין גסטאפו צרפתי, לא להאמין.

ש: על מה הם היו אחראים?

ת: בעיקר בין הכפרים, הם היו ניסעים בכבישים האלה, והם היו קיצוניים.

ש: קשוחים?

ת: קשוחים וקיצוניים ורק מאזור אחד של צרפת, בדרנייה-ברטון, היו נחשבים כמו שהבריטים לקחו את האירים הגבוהים. אלה לא היו גבוהים אבל הם היו כריזמים. היו ניסעים באופנועים, דגדג שהיה בזמנו... ואיזו תלבשות מפתחה, הכל מעור. האמריקאים לא תידשו כלום, זה היה כבר קיים. בביה"ס עד כמה שאני אומר, חבל שאנחנו לא מקיימים ככה את בתי"ס כמו שאצל הצרפתים. אני כותב על זה סיפור ענק, על ביה"ס. הלאומנות הצרפתית היתה – הלזואי ואנחנו היינו מתנהגים ככה כלפי הציונות שלנו. קודם כל בבוקר, התעמלות הבוקר היתה הדבר הראשון שהיינו מקבלים בתצר, ואחרי התעמלות הבוקר המסדר שהיה עובר רופא בלנדוז קראו לו, רופא ביה"ס, רופא ממשלתי, הוא והאחות, והיו בודקים לנו כינים.

ש: יום-יום?

ת: יום-יום. מי שמצאו כינה אצלו בראש היה אומלל, היו מגרשים אותו בבושת מים. (בצרפתית): לך תתרחץ. זה היה נורא. אנחנו היינו משתדלים, בעיקר האמהות שלטו על הניקיון של הראש.

ידע שזאת הצרה-הצחורה. אתה יכול בין יתר הדברים להצליח(!), שם זה לא נורא, שם חיפשו, לי היתה צרה צחורה. יש לי כאן כתם ליחה קטן, שדומה לכינה, ולא פעם אחת גורשתי בגלל הסתם הקטן הזה, עד שהתברר שזה בכלל נקודת חן או משהו כזה. הרבה פעמים סבלתי מהסיפור הזה. אחרי כן אתה נכנס לכיתה. אנחנו לומדים בשתור.

ש: תלבשת אחידה!

ת: תלבשת אחידה. (ביטוי בצרפתית), זה מין חלוק כזה וכובע. כובע – זה מאוד משונה. אצל הצרפתים הרי אתה מוריד את הכובע כשאתה נכנס למקום מסוים – יש לי את החרגל הזה עד עצם היום הזה. אבל אתה חייב ללבוש אותו. למה! כל זה, זה מין תהליך שאתה צריך לעבור אותו, כי אתה הולך להיכנס לכיתה. עומד המורה בפתח, אתה מוריד את הכובע: בנזיר מיסייה, ואז אתה נכנס. ואחייב אני ואבני לך אם אתה תלבש את הכובע. עכשיו יש יהודי דתי אצלנו, ברמי, רק הוא קבל אישור שילבש את הכיפה, ויותר מזה אף אחד. אז זה היה מאוד מצחיק כל העסק הזה. וההמנון. בדרך כלל מאחורי המורה, מעל הלוח, בזמנו היה דלדייה, נשיא צרפת, ואז אתה נשבע לו אמונים כמעט כל בוקר. אני רוצה להניד, שזה מצא רץ בעינינו, כי בשבילנו זה היה דבר מה נהדר, אתה שייך לגוף מסוים.

ש: בכיתה הייתם שרים את ההמנון?

ת: כן, כל כיתה בנפרד. שומדים, השולחנות היו מאוחדים, זוגות, ללא כסאות, כסא מחוברת אתה לא יכול להזיז אותו לשום מקום, והכסת של הדיור. לפעמים היתה לי תורת, הייתי מחלק את הסיפור הזה. עומדים, מודים לו על זה שהוא נותן לנו להיות ולאכול וההמנון הצרפתי, המסורלייז.

ש: ואז מתחילים ללמוד?

ת: כן. מה ששוב היה בלימוד הצרפתי – הוא היה יסודי בצורה עצומה. עד עצם היום הזה. היסודיות שיש בו: אתה לומד צרפתית על בוריה. אם אתה לא יודע בכיתות הראשונות לפחות 300 מילים יומיומיות של השיחה, אתה מדבר – הצרפתי לא מקבל את זה. ואז מתחילים שורשים והדקדוק הצרפתי הקשה. זה טוב. אתה לומד להתבטא, שהצד השני לפחות לא ישאל אותך: מה אמרת? אתה מבטא. אחייב כמובן הסופרים הוגו, לה פונטיין. הצרפתים היו מאוד יסודיים. שום דבר לא היה מלווה בסיפור שהוא אומר את המצב שאתה נמצא בו. כלומר, אם יש לנו שיעור על אופרטוניזם, אדם שאוהב להפריע... אז יש של ויקטור הוגו, פואמה. יש שם סיפור של זבוב שהפריע לסוסיים להתקדם. אז (צרפתית) מופיע זבוב, והיות והעגלה לא מתקדמת, האנשים ירדו, הוא לוקח על עצמו שהעגלה הזאת תתקדם. אז הוא זוקר את הסוס

הזה ואת הסוס הזה ואחייך הוא נח - איפה? על אפ של העגלון. אלה דברים נהדרים. לה פונטיין, או מולייר - אפרגון. ופה האנטישמיות גדלה. באפרגון יש הקמצן, וכאשר אתה מדבר על קמצנות, אז כולם מסתכלים עליך, והיותו והייתי עם קול טוב, פונטי, אני הייתי הקורא (מצטט בצרפתית) - הנה, היהודי יודע לעשות את זה טוב, כי הם יש להם את זה בדם, הם קמצנים. זה היה מצחיק. הייתי מקבל את רוב התפקידים בעניינים האלה. אני שמתי לב לזה, חשבתי שבגלל זה שאנחנו יותר טובים, זה הכל, לא מעבר לזה. גם חשנאה הזאת של ישו שנהרג... להפך, היו רואים את הצלב, אצל הורי אמי, אצל סבא, אם הוא היה רואה צלב באיזה מקום הוא היה מוכרח ללכת ולשבור משהו ממנו. אז הייתי אומר לאמא: למה הוא עושה את זה! חייב להיות מצטט שם. אם חלילה היה לנו פטל בבית, איזה פסלים יפים, הוא היה ניגש ושובר להם את האף, שובר להם משהו - למה סבא! לא תעשה לך פטל. אבל את הדברים האלה אני לא ידעתי. הוא היה רואה פסלים - שובר להם משהו. כך זה היה.

ש: הזכרת שעם פרוץ המלחמה השתנה האווירה - מתי התחלתם להרגיש שהזמנים משתנים אצלכם?

ת: היות ואמרתי שברחתי פעמים. הרי האיטלקים התחילו להפציץ את העיר. האיטלקים זה אולי עם עליז בצורה מסוימת, אבל הם עניים מאוד, מדינה ענייה. את זה אנחנו לא ידענו. הם היו שולחים מדי יום, במשך כמה חודשים אולי, חמישה אווירונים שבקושי ראינו אותם בשמים והיו זורקים כמה פצצות על העיר ביזרטה BIZERTE, של אולי 20 קילו, אבל הדבר הזה היה עושה פה ושם נזקים. מה היה מסוכן בהפצצות האלה? זה לא היה מכונן לאיזה... זה היה נופל פה ושם. ואז אבא החליט שכדאי שהמשפחה תלך לה, והוא שלח אותנו לאיזו עיר ערבית שהיו שם יידיים, יידיים במסחר, רק במסחר, והכניסו אותנו לתוך בית, את משפחתנו ומשפחות דודה, אחות אבי, שדרכה קבלנו את הפרוטקציה הזאת, וגרנו שם.

ש: כמה זמן?

ת: חודש ימים, לא הרבה, זה נפסק.

ש: ואיך נשאר ב-ביזרטה BIZERTE עם העסק?

ת: זה לא רק עם העסק, עם הבית, פחדו מהביזה שהיתה שם מתפרצת מיד.

ש: ויא אמא עם הילדים?

ת: אמא ואנחנו השניים ודודתי עם 9 ילדים, בנים ובנות משרב, אחות אבי - אחות שלמעשה הוא נידל כשאביו נפטר. היא היתה הכי קטנה.

ש: על איזו שנה אנחנו מדברים?

ת: 39. אז שם הכרתי ערבים. בזיה קראו לזה. גרנו בסביבה ערבית, הבית הזה היה... ואז הבנתי למה נטנו לנו. הבית היה של איזה סוחר ערכי שהכיר את הדוד הזה ואמר לו: בא, תגור קצת, תעשה טפס. זה לא היה כל כך בריחה ממלחמה. תהיו פה. אז הכרתי שם צעירים, קראו להם אבו-ערגוב. שחקנו, שחקנו, עד ש(לא ברור) אתם לא צרפתים, כי הם שמעו מדי פעם. מה אתם עושים פה בכלל בתוכנו. הם חשבו שהם מתקרבים אלינו כי יש להם פה פראנסאווי. היה להם מין חנופה כזאת. כשהתברר להם שאנחנו בכלל יהודים... היתה קרובת משפחה של הערבי הזה, מחמדיה קראו לה, מין מכשפה כזאת, שמדי פעם היתה נכנסת. היא היתה עטופה עם כל הנלא ברור), והיתה אומרת: מתי אתם מסתלקים כבר מפה, אני צריכה את הבית. הדוד היה גוער בה ואמר לה: זה ברשות, זה ביתי. אבל היא היתה באה: מתי? וכשנודע להם שבכלל אנחנו יהודים. עזבו, תודה לאל מצאנו את ביתנו שלם.

ש: למדתם שם בביה"ס?

ת: כולם. אף אחד לא התייחס אלינו. גם בפעם השניה, כשהגרמנים כבר נכנסו.

ש: מתי זה היה?

ת: ב-42, עזבו בכלל את העיר, כולל אבא, כולל סולם. הבית נפל על ידינו ממש. כמה תמונות

שנשארו פה, זה אחי הצליח ללכת בין החורבות ולהוציא את התמונות הישנות.

ש: הגרמנים הפציצו?

ת: לא, האמריקאים, כי הגרמנים כבשו כבר. האיטלקים לא כבשו.

ש: באיזה אופן הם כבשו, מהאוויר?

ת: לא, לא, באו עם אניות ועם צוללות, מהים. באו קודם אניות ענקיות של איטלקים – הם היו עלובים. אח"כ הופיעו הגרמנים – אלוהים ישמור. הם הופיעו קודם כל עם צוללות. בתור ילדים, עם בן דודי היינו נמל לראות, וראית באיזה מהירות הם הגיעו עם (ביטוי לועזי) עם צלב הקרס הזה ויצאו בחורים צעירים ויפים, דבר זר לנו, לבנים, ומלאי מרץ, הנשק מיד על החוף, פירוקים, מסדרים. היינו המומים מהמהירות הזאת.

ש: היה לכם מידע כיילדים – מי זה גרמנים, מה הם עושים? מה קורה באירופה?

ת: לא, להפך. היו כמה יהודים גרמנים שהגיעו לפני הכיבוש הזה. אחד מהם ממש היתה לו חנות של תיקוני רדיו, שכחתי את שמו.

ש: הם הגיעו בעקבות המלחמה?

ת: בעקבות המלחמה, ברור, חשבו שהגרמנים לא יגיעו עד לשם, והסתבר שהם היו יהודים גרמנים. אנחנו התייחסנו אליהם בחשדנות כזאת, כי הוא היה בעינינו אדם קשה. הם גרו בתוך החנות

הזאת שהוא תיקן רדיו. הוא תיקן - זה היה משהו עצום, אבל הוא לא התייחס אלינו. אנחנו בשבילו, למרות שגרנו למעלה, מעליו, היינו מחוקים, הוא לא רצה אפילו לפנות אלינו. אז קבלנו מושג על הגרמנים, פרט מה שהיה בביה"ס - הרי אנחנו למדנו על מלחמת העולם הראשונה, מלחמת '14, שלמעשה כשבילנו הגרמני לא קיים. אתה מתחיל ללמוד על ההונגים, הפרוסים ואז הפרוסים זה עם לוחם, אבל הוא מקבל מכות כל הזמן, הוא מנוצח כל הזמן, אז אני (לא ברור) בזה. אבל כאשר התחלנו לשמוע את הנאומים של היטלר...

ש: היה לכם רדיו?

ת: לנו לא, לשכנים. תארי לך, הורי קנו רדיו כשאני כבר מזמן לא הייתי בבית, אז הם כתבו לי במכתב: קנינו רדיו.

ש: ז"א שמעתם את הנאומים של היטלר אצל שכנים?

ת: זה היה פתוח בגודל. אלה שהיו משתפי פעולה פתחו בחזק, אבל זה היה בגרמנית. הוא היה צועק.

ש: איזה חשם זה עשה עליך?

ת: נורא. אנחנו חשבנו שמטורף צועק שם, כי גם את השפה לא הבנת, למרות שהיום אני מדבר גרמנית פרפקט, למדתי אתם. המתרגם של זישי היה אוהד של אותו מרשל פטן, אז היה ברור שפה יש איזו ידידה חדשה שכבשת את צרפת. כשבאו אלינו הבנו מהר מאוד שזה לא ידידה, יותר נכון ההודים העבירו לנו שאנחנו פה במעקב. לא ידענו מה שנעשה באירופה. ידענו דבר אחד: אחד האחים של אמי ברח מלה-האבר, הוא היה גר בלה-האבר בצרפת והביא את משפחתו אלינו, חשב ש... הוא כמעט והתאבד כשראה את הגרמנים מפיעים. אז הוא הסביר. הוא אמר: אתם לא יודעים, זה סרטן, הם יגישו לכל מקום, הוא כמעט יצא מדעתו ורצה להתאבד, הוא חשב שרודפים אחרי, זה היה נורא. בנא קראו לזד הזה ואז הבנו...

ש: כשאתם רואים אותם נרתמים על החוף זה הפחד אתכם?

ת: כשהערבים והאיטלקים התחילו לצעוק, ככה זה קרה: אנחנו התקרבו והתלהבנו מהרעיון, שני צעירים מסתכלים על נשק ועל דברים כאלה והתקרבו. הם לא הרחיקו אותך, הם עשו כל מיני תרגילים, פירוק נשק והרכבת נשק, ואז התקרבו האיטלקים והערבים. ואז שמעת בהתחלה: החוצה צרפתים (גם בצרפתית).

ש: מצד האיטלקים?

ת: מצד האיטלקים. הערבים עוד לא צעקו. אחייכ הערבים באו וצעקו את אותה צעקה בערבית: יאללה, פראנסה, יאללה פראנסה, יאללה יהוד - אז התחיל גם (לא ברור) גם אני וגם זודי

חשבו שזה לא טוב להישאר פה. אחד הדברים שהתפתחו מהעניין הזה, שאנחנו מתגרמנים יכולים להתנתר, הם לא ראו בנו יהודים, אנחנו שוזרים פחות או יותר, ולא היינו זומים ליהודי אירופה. עד שהבחינו בנו זה לקח זמן. אבל מישהו היה מגלה להם, זה שהביא לאסון הנדל, כאשר אותו ערבי היה אומר "ינדן, ינדן", היה לומד את הדבר הזה, ואז הגרמני היה רודף אחריך, והה מה שקרה עם בן דודי.

ש: הערבים היו מלשינים!

ת: הם המלשינים. אחייך הם לא היו צריכים את המלשינים.

ש: והאיטלקים גם שיתפו פעולה בצורה כזאת?

ת: הם היו מוכנים לשותף פעולה. מעט מאוד ערבים קבלו בצבא הגרמני, היו שהתגייסו מיד.

האיטלקים – כמעט כולם.

ש: והאיטלקים גם שימשו כמלשינים!

ת: בדאי, על יהודים, יותר מכולם. הלשינו על החנויות: זה חנות זה, זה חנות זה, ככה זה הלך.

אבל ערבים ראו בזה להתגייס ולנקום בצרפתים, לגרש אותם מתוניסיה – כי היה להם מלך

בתוניס, שהיה סתם איזו בובה, אבל זה היה מלך. כאשר שמענו את הצעקות האלה התחלנו

לברוח. הוא למעשה ברח לכיוון הבית שלו שהיה חדש, כמעט בגבולות העיר, ואני ברחתי לבית

שלט, שאחייך נפל מהפצצה אמריקאית.

ש: לא הזכרת את השם של הבן-דוד.

ת: זילבר. היה שם משהו מאוד מעניין שאנחנו השתמשנו בו כל הזמן. השמות מצלצלים כמעט

אותו דבר: זילבר, אלבר. אני אלבר, הוא זילבר. תמיד היימ אומרים: זילבר או אלבר? כדי

להטעות. זה היה מעבר לקירבה משפחתית, זה היה שיתוף ואים עד המוות.

ש: הייתם בערך בגיל 12?

ת: הוא בשנה (גדול) ממני, הוא הספיק לעשות את הבר-מצוה. אחרי הבר מצוה הוא נרצח.

ש: ואתה היית בערך בן 12 כשהגרמנים נכנסו?

ת: כן. כשברחנו מהבית – בשביל לברוח מהבית, כשההפצצה הייתה בלתי נסבלת, מדויקת. הבעיה

היא שכנראה הגרמנים לימדו את העולם כולו את השיטה הזאת, התותחים נגד מטוסים היו

מסתובבים ברחובות, היו נגרים, כך שגם אם המטוסים רצו לחסל את הניימ האלה היו פוגעים

בבתים אורחיים, ואנחנו רואים את זה אצל "ידידיטי", הם עושים את זה בין הבתים, וזה היה...

ש: אז ב-42 שוב עזבתם את ביזרטה BIZERTE מעם שניה?

ת: אז עזבו מעם שניה.

ש: לכן עזבתם!

ת: ל-טוניס TUNIS. הלכנו לדודה, אחות בכורה, שניה אמנם, של אבי, זכרזיט. היא היתה גרה ב-טוניס TUNIS בבית קטן, קבלה אותנו בהתחלה. דרך אגב, האקסדוס הזה היה על עגלה של ערבי שמוציאה זבל, כי לא היה עם מה לברוח, אהנו לא נתינים צרפתים. נתינים צרפתים יהודים סולקו מהעיר עם משאיות של צבא צרפת.

ש: (לא ברור) כצורה מסודרת.

ת: בדאי. אהנו היינו צריכים בכוחות עצמנו. אז אבא החליט שאי אפשר להישאר יותר, ולמזלנו, סאמת למולנו, למרות שלא היינו בתוך הבית, היינו בתוך התעלות, כי לא היו מקלטים. היה לו איזה ערבי שמנקה אשפות עם עגלה עם שני גלגלים, שילם לו והוא היה מוכן להעביר אותנו ל-טוניס TUNIS. לקחנו רק מזרן אחד, כי אבא וכולם חשבו שנחזור כמו בפעם הראשונה, וקצת חפצים, המזרן היה בעיקר...

ש: מה אתה לקחת אתך?

ת: לי היתה קופסא של צילומים, אני צלם קצת בסיפור שלי. היתה לי מין קופסא כזאת, היו שם גם סודות, מכתבים ודברים קטנים. אבל זה נשאר אצל אחי אח"כ והוא הביא לי את זה ארצה. היו שם תמונות של כל מיני... אהבתי נרא צילום, הייתי עושה כל מיני תרגילים עם בוקס קאמרה, קודק קטן כזה, והייתי גם מפתח, גם למדתי לפתח, אפילו לעשות את החומרים, את ההידרוקינון(!), כל החומרים הכימיים האלה.

ש: אצל מי למדת?

ת: אצל יהודי כחופשות, זיוף זייתון, הוא היה צלם ידוע והיה מקבל אותי בחופש הגדול.

ש: זה היה חוסי שהתפתח למקצוע?

ת: התפתח למקצוע, אבל החשמל וזה היו מתחרים ביניהם. כך שיצאתי קצת חשמלאי וצלם, שמאוד אהבתי. דרך אגב, בבית עשיתי מעבדה קטנה לפיתוח שחור-לבן והספקתי להעביר את זה לכמה מהילדים, אבל לא הכל. הצעיר ביותר קבל את זה והוא מפתח גם. עכשיו יש נכדים שמפתחים, הם קבלו את זה גם.

ש: הנהנעם ל-טוניס TUNIS.

ת: הנהנעו ל-TUNIS לבית של הדודה זכרזיט, אבל זה היה בית מאוד קטן ולא יש שלושה ילדים, שתי בנות וכן רוזיה, מרסל ואמה, גדולות, אהנו היינו ילדים קטנים. היא נתנה לנו חדר והמזרון כאן הציל את המצב למעשה את המזרון לקחנו כדי שאמא תוכל לישבת, בעגלה אי אפשר היה

לשבת, לא כולנו ישבנו. אמא ואני ישבנו בעגלה, אבי ואחי נסעו על אופניים. איך על אופניים?

היתה שיטה מאוד יפה:

ש: מה היה המרחק?

ת: 65 ק"מ עד כמה שאני זוכר. העסק היה ככה: קצת חפצים, אמא ואני, ואבא ואחי עם אופניים.

העסק היה כזה: אבי היה נוסע, משאיר באיזה מקום את האופניים, אחי היה מגיע עד האופניים רגלי, עולה על האופניים, עובר את אבי, משאיר לו את האופניים. כך זה היה עד שהגענו ל-טוניס TUNIS בלילה. (מציין שם רחוב מונטן [?]), עכשיו אני זוכר. קבלו אותנו בהתחלה בבכי, כמו שמקבלים, אבל אי אפשר היה לשבת שם. הקהילה היהודית של TUNIS החליטה לקבל את הפליטים, אנחנו היינו פליטים.

ש: הגיעו הרבה פליטים?

ת: הרבה, הרבה מאוד.

ש: רק מ-ביזרטה BIZERTE או גם מערים אחרות?

ת: ביזרטה BIZERTE היתה מותקפת יותר מאשר ערים אחרות, כי ביזרטה BIZERTE היתה עיר נמל ענקית.

סוף צד א' בקלטת ראשונה

ת: ... אם תרצי אני אספר את המקרה הזה של האולר, לכן גם כתבתי אותו. אינני זוכר באיזו כיתה זה היה, אבל אני זוכר את המקרה, לא הייתי גדול, בכיתה מסוימת. אני סחבתי מאחורי אולר קטן, נרא קיטאתי בו שיש לו את האולר הקטן הזה. כמו כל ילד התפארתי בפני החברים שיש לי אולר והילדים, יש גם כאלה שאוהבים להפריע לך – הלכו וסיפרו למורה שי שלי אולר. כל האולר הוא "כזה" – בשביל לתדד עפרונות. היא באה ולקחה לי את האולר: מה זאת אומרת, אתה מביא אולר לבי"ה? לקחה אותו. מאוד כעסתי, עד שהצלחתי לסחוב אותו מאחורי והצלחתי להתפאר. כאשר בהפסקה יצאנו לתצור התגנבתי פנימה לכיתה והאולר היה מונח שם על השולחן. לקחתי אותו, שמתתי אותו בתיק והסתלקתי. אנחנו חוזרים לכיתה והמורה אומרת: יש לנו גנב בכיתה. מה זה גנב בכיתה, למה גנב? אני כל הזמן חושב: ריבנו של עולם, זה האולר שלי, למה אני גנב? היא קוראת לשרת, מאדאם דיאנקוטה, איטלקיה שעושה כל מיני עבודות, וכיאה למורה צרפתייה עושה גם את העבודה המלוכלכת הזאת: לחפש לנו בכיסים. אנחנו כולנו עומדים, היא עוברת מאחד לשני, מגיעה אלי ובכיס מונח האולר. מסתכלת עלי: (בצרפתי) יהודי מלוכלך, סטירת לחי. זה היה מיותר "יהודי מלוכלך", אבל היא אמרה. "זה שלי

(בצרפתית) "זה היה חומה, האולר של המורה, שהיה מונח על השולחן, ואני לקחתי את האולר של המורה, וזה לא האולר שלי, סתם אני צועק. גירשו אותי מהכיתה: "נגב", כל הכיתה "נגב" ואפילו הבנות-דודות שלי (בצרפתית) "נגב קטן". (אני?) – זה האולר שלי, לקחתי את האולר שלי. זה נשאר לי אפילו כשהייתי מבוגר. הבנות-דודות היו אומרות לי, אתה זוכר? ומתי זה היה? בקרט לא מזמן בצרפת, הלכתי לראות את שארית הפליטה – 500 איש יש שם. יש בת דודה שהייתה בכיתות נפרדות, ילדות לא למדו אתנו, אז היא הייתה אומרת: אתה זוכר כשגנבת את האולר? הדבר הראשון בפגישה שלנו אחרי 50 שנה. ככה זה היה – האולר, וזה הוכיח אנטישמיות. מעולם לא סלחו לי על הגניבה הזאת. המורה התעלמה מזה שתיא לקחה לי את האולר, ואני מדבר, והלכתי למסיבה (שם לא ברור), הדירקטור ואמרת לי: האולר שלי. אתה "נגב קטן", גנבת לה. "היא לקחה לי..." וזה לא הלך.

ש: לא קבלת אותו בחזרה?

ת: לא קבלתי אותו מעולם, היא לא הייתה מוכנה להודות. אני מבין את זה היום, אבל אז הייתי אומר: מה הולך פה? הוא היה יותר גדול באמת, שלי היה קטנטן, שלה היה קצת יותר ארוך, הייתה לי הרגשה סמויה שפה משהו לא בסדר, הוא לא גדל פתאום. החזקתי אותו בכיס, כי ידעתי שכל הצדק אתי, אבל זה היה צדק נורא כשהיא הגיעה לכיס שלי. זה האולר.

ש: אנתנו חוזרים ל-TUNIS. הייתם צריכים לעזוב את הבית של הדודה?

ת: היינו צריכים לעזוב את הבית של הדודה, אבא הלך לעד היהודי של TUNIS שאימץ אותנו, אימץ את היהודים שאינם נתינים צרפתיים, בני חסות קראו לנו, "לח-פרוטזיה". סידרו לנו מקום. איך אפשר לסדר מקום לכל כך הרבה אנשים שבאו? היה להם מול שרוב אלה מ-ביורטה BIZERTE היו צרפתיים אז נתנו להם מקומות, גם הם באותה צורה, הם פשוט סגרו מתי ספר. לנו סגרו בית ספר ברוב מפוקפק, שהיה שייך לאליאנס הצרפתי, קראו לזה "המשנקה" – בערבית תוניסאית זה רחוב התליות – כנראה שבעבר היה מק עבר מפוקפק. אבל מעבר לזה, המשך הרוב – סליחה על הביטוי – זה היה רחוב של פרוצות ערביות.

ש: שם היה ביה"ס של אליאנס?

ת: כן, של אליאנס היהודי. המקום הזה היה עדיין כביכול שייך לרובע הצרפתי ומשם, ב-TUNIS לפחות ליהודים היה גטו משלהם. פה לערבים היה גטו משלהם, התלפנים, ופה היה (ביטוי צרפתי) הגטו של היהדות. כמה שמשונה הדבר, הבניינים הענקיים האלה שלא ראיתי בחיים, זה היה עונה(?) ענקית כזו מסובבת עם חצר למסחר ושם היו גרים ומרוכזים כל היהודים.

ש: הייתה גם איזו גדר, חומה?

ת: לא, הבגיינים כאילו נדרו, היו חומה. אתה ממש מגיע דרך מבדן מסוים. היום אני חושב בדיעבד איך הגיעו רכבים לשם, למרות שלא היו כל כך הרבה. היה מבדן מסוים כדי להגיע, אותו דבר כרובע הערבי. עם הרובע הערבי היה לי גם סיפור, אבל זה ארוך מדי. אז נכנסנו. אבא ז"ל היה יהודי זריז מאוד. כאשר הוא ראה את האפשרויות הגלומות בעסק הזה של בית הספר, הם ניקו את כל ביה"ס - רוב ביה"ס היה מרוכז בהגבהות מעץ, כך זה היה מקובל בכיתות הצרפתיות.

ש: של המורים! מין במה בזאת?

ת: מין במה די רחבה. המורה היה יושב מעל, ומעל ממש.

ש: ביה"ס הזה לא תפקד בזמן הזה!

ת: הם פשוט הפסיקו את הלימודים, כי גם תוניס TUNIS היתה מופצצת, לא בדיוק כמו ב-ביזרטה BIZERTE, אז הפסיקו את הלימודים.

ש: אנתו מדברים על 42!

ת: כל הסיפור הזה הוא לאורך 42 עד שהם יצאו ע"י הכיבוש האנגלי-אמריקאי. אבי "התלבשי" על חדר אחד שבו הם ריכזו את כל הפלטפורמות האלה, הוא פינה פינה מסוימת ואמר: פה אנחנו נהיה לבדנו, וביתר הכיתות יגורו - זה כיתות ענקיות, זה היה מקובל מין נקניקיות כאלה ארוכות עם הרבה ספסלים. אבל כמוכן שזה מצא חן בעיני עוד כמה משפחות, הדעיון הגדול הזה של כיתה קטנה, אז אבי מיהר בעניין הזה והעביר לשם דוד, סבא אבי אמי עם אשתו השניה ועוד איזה חבר מ-TUNIS, אז 4 משפחות הסתדרו שם יפה, היתה מין חלוקה של שמיכות לתלת לשם פרטיות מסוימת. השירותים היו למטה, כמו בבי"ס, והדבר הזה היה טראי, כי זו היתה תהלוכה ל-4 מקומות כאלה עם תור ודברים כאלה. אבל כך היו שם החיים. החיים לא נגמרו בזה - לא היתה לך עזרה כלכלית - זהו, אנתו גר פה ותו לא, תסתדר לבד. ש: ז"א שנתנו לכם מקום מגורים ובוה נגמר.

ת: נכון שבמקום המגורים הזה היה לך מים, היה לך לפחות בחצר אפשרות לכבס ולהתרחץ, והיה גם חשמל - מנורה כזו מודדת, וזה היה נהדר בשבילנו.

ש: מה עם מחיה, פרנסה?

ת: כאשר פלשנו לשם, כלומר העבירו אותנו לשם, הגיעו גם לשם כמה משפחות מ-TUNIS עצמה שהבנים שלהם נהרסו מהפצצה. היו יהודים עשירים, שהם קבלו את הבית הזמני הזה. ביניהם היה אחד שהיתה לו כנראה טחנת קמח או משהו כזה. אז אבי התנדב לאיש הזה, לעשות לו פיתות. אנתו קבלנו לחם, זה היה נהדר. הוא היה דומז לי, על כל שלש פיתות הוא היה זזחף לי אחת, הייתי הולך הביתה, שם אחת, וכך היו קצת פיתות.

ש : איפה זה נעשה?

ת : בחצר של ביה"ס.

ש : ז"א הוא הביא את הפרודוקטים ואביך...

ת : הוא הביא את השק ואבי הכין שם מין (לא ברור) איפה שהיו עושים את הפיתות. איך זה התחיל

ממש? היה פסח באמצע, עד כמה שאני זוכר, ומצות לא היו. אבי אמר לו : אני אעשה לך מצות,

אני לא אתן לזה להתמהמה – אני היום יודע, אבל אז לא הבנתי, מה הסוד הגדול. אבי היה

עושה ומיד היו לוקחים את זה. מסביב באו כמה אנשים שלקחו מהיהודי הזה את המצות.

ש : מאיפה היתה לאביך המיומנות הזו?

ת : אבי היה עצמאי מגיל צעיר, הוא לא הלך לבי"ס בחיים שלו, הוא ידע קרוא וכתוב מתוך כך, אבל

הוא פרנס אחות קטנה. יתר האחים – מחציתם ברחו לצרפת, מחציתם היו ב-TUNIS. את אחד,

אבא של זיילבר נשאר ב-ביזרטה BIZERTE. אבא של זיילבר היה קבלן בצבע, כך שמטבע

הדברים מדי פעם אבי היה עובד אצלו. אבל בין שני האחים זה לא זרם. אבל הסיפור עם המצות

אחייכ הפך להיות גם לחם כאשר פסח עבר. אבל רק מלחם לא מתקיים האדם. היו יוצאים קצת

לפגוש את בני-דודנו הערבים, שבדרך כלל ירקות היו בשפע אצלו. היו עושים אתם עיסקות :

פעם היו קונים שדה שלם של גזר בשביל להביא את זה לקצת העסקים שנעשו.

ש : מאיפה באו הכספים?

ת : סבלות בעיקר, זיקוי של בית זה, צבע לבית זה של יהודי – היו יהודים עשירים ב-TUNIS. כך

הרוויחו כמה גרושים.

ש : זי"א עבדות מזדמנות?

ת : מזדמנות בלבד, לא שום דבר אחר. מתוך זה גם אני למדתי את העסק הזה ולאט לאט יצאתי

החוצה. ואז הגזר הזה התחלק בביה"ס למנות שוות, ואכלנו ארוחת בוקר גזר, ארוחת צהריים

גזר וארוחת ערב גזר. אבל אמי שתזכה לאלף ברכות ידעה לעשות פעם צימס, פעם זה, פעם שם,

והדבר הזה... אבל אכלת הרבה זמן גזר. התקיימנו. אחייכ גם אחי יצא החוצה – כי לא רצינו

לצאת החוצה מביה"ס. היה גם מקרה שהפחיד אותנו : בא גרמני ודפק על הדלת, כי הוא רצה

להיכנס פנימה. חייל.

ש : מהוורמאכט?

ת : כן. למרות שעל יד הפתח היה כתוב (בגרמנית) שהיה אסור להיכנס ל"דויטש וורמאכט". כל זה

היה כתוב, אבל הוא רצה, הוא היה שיכור, הוא דפק על הדלת. למולנו היה שם השרת של

ביה"ס הזה, שידע גרמנית. זה מעניין : יהודי טריפוליטאי, והוא ידע גרמנית. הוא היה צועק לו :

(לא ברור) בייס של צרפתים, בית הצלה של צרפתים, ואז נרנע. לו היה פחד שגם ההגנה הזאת יכולה להיות מסוכנת, כי הם היו עוברים, המשטרה שלהם היתה באה רק ביום, באים ומענישים אותם, היו לוקחים אותם, אבל זה היה למראית עין. התחלנו לצאת, אחי גם תפס כל מיני עבודות מזדמנות, היה קצת אינסטלטור כזה. אצלנו האינסטלציה היתה שונה, זה בעיקר בעופרת, הוא היה מומחה של הלחמות עופרת. הוא עבר משיניים, כשגירשו אותנו, לעבודות עופרת וגם זה הכניס כמה גרושים. אני, בהמלצת אחד השכנים שם, שגם הוא תפס איזו חנות במרכז העיר לדברי כתיבה. הוא אמר לי: מה דעתך? הוא הציע לי. היינו ילדים, אבל הוא אמר: אני סומך עליך, מה דעתך – אני אתן לך דברי כתיבה, ואתה תלך עם תרמיל קטן ותמכור לחיילים. אמרתי: למכור לגרמנים? כן, צריך לחיות קצת. יצאתי, ויש במרכז TUNIS קפה ריש"י. זה היה אז נקרא בית קפה של המליונרים (לא ברור) הגרמנים והקומנדטורה השתלטו על זה ועשו מזה מין שקס לחיילים שלהם, ובית הכנסת הראשי היה הקומנדטורה. בית הכנסת הראשי של TUNIS היה קומנדטורה. הייתי שם פעם אחת בשביל למכור כמה דברים, ואז ראיתי את הדגלים (עם צלב הקרס) תלויים, ובפנים קומנדטורה. כתוב על הספרים, על הכל הם שלטו. מזה הם תפסו מי הם היתודים. הם לקחו את כל הרשימות של הועד ואז היה קל, היו סנובות. לא צריך לזהות, גם יהודי שחור הוא יהודי, ואז היו לוקחים לעבודות כפייה.

ש: מה למשל?

ת: המבוגרים עבדו בנמל התעופה של TUNIS. אחי כמעט נפל בפח בעניין הזה, חטפו אותו ברחוב ואז אבי ניגש למקום הריכוז של החטיפה, עשה שם איזו הצגה, צעקות, כי השומרים היו משתפי פעולה של הצרפתים, קראו להם (מנסה בצרפתית, אני לא יודע איזה שם משונה של משתפי פעולה של וישי), והם שמרו על המקומות האלה. דרך אגב, הם עזרו בהטיפה הזאת, הם עזרו לגרמנים כל הזמן לקחת יהודים. החטיפות האלה בדרך כלל היו לכל מיני עבודות עבור הגרמנים – גם בשדה התעופה לפרוק ולהעמיס, לחקן, אבל יחד עם זה, במקום מסוים התחילו לבנות קרמטוריום, ממש לבנות אותו. אגב לא ידענו מה זה (לא ברור), התחילו לבנות ממש קרמטוריום.

ש: סמוך לעיר?

ת: סמוך לשדה התעופה שהוא לא רחוק מהעיר. הסיפור הזה עם הקרמטוריום הבנו אותו רק אחרי המלחמה. לא הבנו מה שהולך. ידענו שקורה משהו באירופה, אבל לא לפרט פרטים. לא ידענו, שלא ישקר איש. ידענו שיש רדיפה שם, ידענו בתמונה שחורה שזורים על היהודים, אבל לא

ידענו על המשרפות, זה לא נכון. אבל כשזה התחיל להתברר וראית את הצורה של הארובה של

העסק הזה – הם פשוט לא הספיקו.

ש: מי בנה את זה?

ת: יהודים וערבים.

ש: יהודים וערבים בעבודות כפייה?

ת: יהודים בכפייה, ערבים בתשלום, התחילו לבנות בלבנים אדומות.

ש: הם שילמו לערבים עבור זה!

ת: לערבים שילמו, ערבים גם התגייסו לצבא הגרמני, הם רצו להזתנהג כמו הם, אבל ראית אותו

תיכף את השלומפר הזה, ידעת שזה ערבי. אבל ליהודים לא, להפך, הם גם ישבו במקום, לא

חזרו הביתה, הם היו שביים, ממש שביים. אחייך התחילו לשלוח אותם לסוס, יש עיר ששם

כנראה התרחש שם. ידענו רק מהיהודים שהנה יש חלק שהלך לסוס וחלק שהלך לביזרטה

מהעיר שלנו, ושם עשו כל מיני עבודות שדרשו מהם לעשות. שניים מהם נשלחו לגרמניה, שני

צעירים, בגלל שנחשדו בריגול.

ש: לטובת מי?

ת: לטובת צרפת, לטובת דה-גול. איך? הם עבדו בקולנוע של אל קזינו ב-BIZERTE. בעל

הקולנוע היה פונלוולט, גרמני, אבל גרמני שברח מגרמניה.

ש: יהודי?

ת: לא, התחתן עם צרפתייה וכולי. הוא ברח מזמן, היה בעל קזינו ועבדו אצלו השניים האלה. אחד

מהם אני זוכר טוב, אני יודע שהיו שניים. אחד היה מתאגרף לשעבר, אחד מהם אני זוכר,

מסיקת, והוא לימד אותו למשוך-מידע, מקומות ודברים כאלה, וכאשר פונלוולט נפל, כשתפסו

אותו, אז לקחו גם את השותפים ושלחו אותם למחנה בגרמניה. מסיקת חזר חי.

ש: הוא סיפר באיזה מחנה הוא היה?

ת: הוא לא סיפר באיזה מחנה זה היה. הוא דבר גרמנית רחוקה, משהו מדהים, בחור פשוט, שלקחו

אותו לשם. הוא היה חשמלאי במקצוע, מסיקה, זה מה שאני זוכר. זה היה כערך השיטה שהם

השתלטו עלינו - רק דרך הועד היהודי. הועד היהודי היה חסר אונים, התלבשו על כל הספרים

ואז ... אז אחי נתפס כאשר הוא הסתובב. היו עושים רפלה, כך קראו לזה, אני לא מוצא את

המילה העברית לזה. זאת חטיפה חוקית, כביכול, ברחוב.

ש: מין אקציה כזאת!

ת: אקציה זה במקום, רפלה זה ברחוב – תופסים ותופסים אנשים ואחי"כ מתחילים לשאול. מה

שראו מרות או יותר, חזמה. הוא היה צעיר, אבל זה לא היה איכפת להם, הוא היה בני – לעבודה. אבי ידע שזה הסוף יהיה בשביל אחי, הוא צעיר מדי, למעשה הוא יליד 26, אז הוא היה בן 16, משהו כזה. מכל הצעקות יצא טוב, הוא הצליח לשחרר אותנו, וכמעט נפל בעצמו בפה, כי אמרו לו: בסדר, הוא ילך ואתה תישאר. הוא אמר: טוב, אני אקח אותנו הביתה. העסק הזה הצליח, הוא הבריח את אחי מכל החטיפות האלה. ואני – כמוכן, חיפשתי את בן דודי, כי הוא היה צרפתי. היתה לו נתינות, אביו שירת את הצבא הצרפתי, ליאון.

ש: במלחמת העולם!

ת: לא, ב-39, כשלקחו אותם לשרת בגבולות תוניסיה כביכול, חיילי קנטון, זה היה משהו מאד מצחיק, צחקו עליהם אפילו, עם רזבים ישנים, עם בגדים מזופונים, כי צרפת היתה כל כך מפגרת אחרי מלחמת הבלץ הזאת. אז חיפשתי את זיילבר, חיפשתי אותו כי נפרדנו (לא ברור) והגעתי – ידעתי דבר אחד, שהורי אמו, שהם תוניסאים, ממש מ-TUNIS, גרס כאבנני לונדרה(!), הרחוב המפורסם הזה הראשי של TUNIS, והגעתי אליו. למעשה לא ישר, אלא הגעתי קודם לחוזה, אחות אמו, והיא אמרה לי: הוא עובד במילוי בקבוקי בושם, וזה במקום זה וזה. חיפשתי ומצאתי אותו. הוא היה נורא נאה בזה שהוא עובד ומרוויח. הוא המליץ עלי שם, למרות שדודתו היתה המנהלת של העסק הזה, לא בעלת העסק אבל מנהלת. אני קבלתי תפקיד לפקוק – היו בקבוקים שלמעשה היו בקבוקי משקה כלשהו, היינו ממלאים אותם וממלאים בושם.

ש: מאיפה הגיע הבושם?

ת: הבושם – היה שם יהודי זקן שהיו לו כל מיני בקבוקונים קטנים והוא היה מערבב עם כל מיני – חכמה גדולה לא ידעתי מזה, אבל ידעתי שהוא (לא ברור). זיילבר היה ממלא עם עוד בנות ולנו היו פקקים והיינו צריכים לדעת ממש להחדיר את הפקק הזה, כי עם מסה לא נכונה הלך הבקבוק – טוב שהיו קערות, היו יושבים ומסננים. בשבילי זה היה נחמד והיו כמה גרושים נוספים. אבל אני החדרתי בו – וסאן מתחילה הבעיה – את מכירת הגלויות ודברי הכתיבה. יום אחד, ולא רק יום אחד, שכנעתי אותו שאפשר להרוויח קצת יותר.

ש: כלומר, לעשות את שני הדברים!

ת: כן, שני הדברים. זה לא הפריע לפקוק ולמילוי. תמיד אתרי זה היינו יוצאים ומוכרים קצת גלויות, וגם הוא הרוויח וגם אני. כמה זה היה נחמד ונכנס למין מסלול, הייתי מביא כמה

נרשמים הביתה. יום אחד כשהגעתי אליו - אני כבר ממש מגיע ליום ההוא - הוא אמר לי. דודתי אמרה לי לשלוח את החבילה הזאת בתחנת הרכבת.

ש: מה היה בחבילה?

ת: בושם, עד כמה שאני זוכר.

ש: היא שיווקה את הבושם שלה גם מתוך לעיר?

ת: כן. היו עוד כמה ערים (?) שאפשר היה עדיין לחיות. למעשה, לו לא היינו בדרחים ל-TUNIS יתכן שלא היינו מכירים(?) את המלחמה, לא היינו הולכים לסוס או קרואן, שם הרוז היה ערבי.

ש: כלומר, היו איזורים בתוניסיה שהמלחמה לא הגיעה אליהם?

ת: שלא הכיר את המלחמה, שלא שמעו ממנה.

ש: ל-BIZERTE היא הגיעה ול-TUNIS היא הגיעה.

ת: כן, למטור היא הגיעה. יש כמה מקומות. כל איזור בתוניסיה (ב-TUNIS), אפילו איפה שערפאת

הלך לגור, לקורניש - הרי הוא קבל שם איזור ענק של העשירים, כדי לגד עם החברה שלו, זה

גם איזור TUNIS. יש גם איזור קרתגו, לגולט - זה מקום אדיר מסביב ל-TUNIS. כמובן, גם

ביזרטה BIZERTE היתה ענקית. ביזרטה BIZERTE היתה נמל מפואר שהצרפתים פיתחו. אני

חושב שזה הנמל הטבעי הכי יפה. לו-האבר היה דומה לזה, בצפון צרפת. זה היה מוגבלות

טבעית, לא היית צריך שוברי גלים. כל צי הצבא הצרפתי היה שוכן שם בשם לא ברור, וזה

היה מקום עבודה יוצא מן הכלל, שבו כל המבוגרים היו עוברים. היה פריוויל, גם עיד על יד זה,

שלרוב המבוגרים היו יוצאים לשם. כל זה היה עסק שהיה שייך לצרפתים נטו. כמובן שזה נכבש

והצבא הגרמני והאיטלקי ישב בתוכו ושם התחוללו מהומות. אנחנו בדרך כלל, כאשר התחלתי

להגיד לו שזה משתלם, אפילו קצת יותר מהפיקוק הזה, כי הגרמנים קבלו המון כסף, המון

כסף. הכסף היה כל כך ...

ש: באיזה כסף הם שילמו לכם?

ת: צרפתי, בפרנקים. מעולם הם לא הוציאו...

ש: לא בפרנקים?

ת: אף פעם, אף פעם לא רצו שתיגע בכסף הגרמני. אנחנו ידענו את המרק, את הפפנינג - והם לא

רצו. אבל את הפרנק נתנו לך. תמונה ששונה אולי שני פרנקים היה נתון לך 20 פרנק ולא רצה

שדף. אפילו הדיו היתה עדיין. היו מדפיסים כסף, והחייל הגרמני: (לא ברור, גרמנית?) היה

זורק לך את הכסף הזה ולקח את הכמה תמונות של העיר או כמה דברי כתיבה.

ש: בפרנק הצרפתי, בתקופה זו, ב-42 - אפשר היה לקנות מצרכים?

ת: בודאי, אבל אינפלציה ענקית. זה לא היה ממש הפרנק הצרפתי, זה "בנק דה תוניסי פרנצייז", כך שהכסף הצרפתי הוא שונה בתכלית. אפשר היה להשתמש בו אם יש לך, אבל פה היה כסף תוניסאי כביכול.

ש: והיתה אינפלציה...

ת: אדירה, הוא לא היה שווה כלום. בשביל להשיג לחם אחד... דרך אנב, גם לגבי הלחם היה משהו מעניין. למדנו שיטה לגבי הלחם. היינו קמים מוקדם, בבוקר השכס, הולכים למאפיות, ילדים, ועומדים על יד האופה – ערבי בדרך כלל, רוב המאפיות כמעט היו של ערבים, והיינו מתחננים שיתן לחם אחד. אם היו נותנים לפעמים היינו שמים את ה-5 פרנק והולכים, לפעמים גם גנבנו, כי הוא היה מוציא לתוך האוטו. זה לא אוטו, זה מין דבר שמאוד דומה לאוטו. זה מכני, אבל כזה מסורבל. היו זורקים את הלחם לתוך שקים – זה לא היתה הגיינה גדולה. ואז חוטפים לתם ובורחים. ככה זה היה, אבל זאת היתה אחת השיטות. היינו הולכים, הוא כבר הכיר אותנו, היה מוותר לנו על לחם אחד, ולהביא לחם אחד – זה היה הישג אדיר. אמא ידעה שהלחם הזה אסור להשתמש בו, כי ככה אתה תאכל אותו מיד כולו, כי הוא חם עדיין. היא היתה מייבשת אותו לגמרי כמו איזה קוף ואחייכ פרוסות, והיה לחם. ואז עם זילבר, כשהתחלנו למכור, לקחנו את החבילה. היה משהו – אולי היום אני מרגיש את זה ככה – הוא אמר לי: אני לא רוצה את כל השליחויות האלה, אבל הוא מאד אהב את דודו זו. היא היתה צעירה מאמו, אמו היתה קשוחה. הדודה שלו היתה אשה פזנטית, מאד קשוחה. היא היתה מהסוג התוניסאי, אלה אנשי מסחר. היא הקימה למעשה – היום אני מבין שהיא היתה המסמר בהצלחה הזאת של ליאון – ליאון היה קבלן גדול לצבע, קראו לזה (לא ברור, צרפנית) שזה היה מילה גדולה. הוא אהב את הדודה הזאת, משפחת מארק קראו להם – אני לא זוכר כמה הם היו, הם היו משפחה ענקית. היא שלחה אותו. הוא לא היה מסרב לה לשום דבר. ואז עם ההרגשה הזאת – אולי היום אני מתרגם את זה ככה, אבל היתה הרגשה לא טובה, הוא לא רצה, הוא מאד לא רצה. הוא אמר: בוא, אנחנו נסתובב פה, נמכור קצת תמונות, אבל ככל שהתקדמנו, התרחקנו מהמרכז, תרגמי שהייתי מוכר את הדברים שלי על יד ה"טאפי" שלהם, כמו השקם שלהם, התקרבו להאנר של תחנת הרכבת. היא היתה ענקית. אולי זה היה נראה לי גדול, אבל זה היה ענק – מבנה שהיה דומה למסגד אל-אקצה.

ש: שם הייתם צריכים למסור את החבילה?

ת: שם הוא היה צריך למסור את החבילה. בדרך אנחנו מוכרים. ואז הופיע איזה גרמני, גיינני – לא תאמיני, אני זוכר את פניו, אני לא יכול למוחק אותם. אני זוכר את הגיינני הגבוה הזה. הוא

התקרב, ואנחנו מראים את התמונות של TUNIS בעיקר, דברי הכתיבה מגיעים אחרי זה. הוא היה מעוניין. אנחנו ידענו הרבה מילים (בגרמנית). הכל הלך יוצא מן הכלל, עד שהתקרבו, כרגיל, קצת ערביים וצעקו: יודן, יודן.

ש: הצביעו עליך ועל הבן זוד?

ת: כן, יודן, יודן. הכוונה שלהם היתה למכור – הם ולא אנחנו, שיטלקו אותנו. אני לא חושב שהיתה להם כוונה מעבר לזה.

ש: גם הם הלכו למכור גלויות?

ת: גם הם, והם מכרו גם דברים אחרים, הם מכרו כל מיני פיצויבקעס ערביים, ממחטות וכל מיני דברים. זה נורא מקסים הדברים האלה.

ש: מאיפה בעצם הם ידעו שאתם יהודים?

ת: הם מכירים אותנו.

ש: מהיכרות אישית?

ת: לא אישית כל כך. אנחנו דומים ליהודים צפון אפריקה. הגרמנים לא הכירו אותנו, אבל הערבי ידע שאנחנו לא צרפתים, בדאי הכירו אותנו טוב. מעט מאוד אצלנו אפשר היה לטעות. אנחנו דומים ליהודים ספרדים, אין שום חוכמות. ואז "יודן, יודן". לא היה לו מה להפסיד, לערבי, גיד שהוא טועה, שאני לא יהודי – קודם כל הגרמני היה מסלק אותי. היו מקרים, ליד אותו בית קפה כבר צעקו: יודן, יודן, והוא אמר: וואק והיינו בורחים. אבל כאן הגרמני הזה שהיה כל כך עדין וכל כך (לא ברור) היה מתעניין בכל דבר, הפך לחיה. הוא רעד מרוב כעס (משפט בגרמנית) (!בואו אתי למשטרה, יהודים מלוכלכים). זה היה לא יאומן. אנחנו לא האמנו. מסתכלים על הענק הזה אם האשמה היא קצת שלו. למה הוא השתנה בבת אחת כל כך, למה הוא לא אומר "ראוס, וואק" וכל הדברים האלה. החלטנו שפה העסק לא טוב. אני לא תפסתי מה בדיוק הוא הולך לעשות. הוא הושיט קודם כל יד אלי, כי אני הייתי... אח"כ הוא טובב את הפנים כלפי הבן זוד והתחיל לרדוף אחריי. הבן זוד רץ לכיוון תחנת הרכבת.

ש: מה היתה הכוונה שלו, למי דעתך, מה הוא רצה, לקחת אתכם למשטרה?

ת: הוא אמר (מילים בגרמנית), וזה "בוא אתי לתחנת המשטרה". אני לא יודע, יכול להיות בדיעבד שגם החבילה סיקרנה אותו, אולי.

ש: זו היתה חבילה גדולה?

ת: לא, כזה קטן, לא מי יודע משהו. אבל... אני שמרתי והתחלתי ללכת אחריו ואמרתי: זיילבר, זיילבר, תיכנס לשם פנימה, ו... אחריו. הגרמני רץ, הוא הצליח להגיע לתוך התחנה ובפינה

מסוימת הוא עשה "כדי" והתישב, זיילבר... הוא שם את החבילה להגנה. אני לא יודע לאן היא מעלמה. אז הוא התחיל לבעוט בו בחזה בעיטות כאלה.

ש: היו עוד אנשים מסביבי?

ת: (תשובה לא ברורה). גם הפצצה התחילה, אנשים התחילו לברוח.

ש: כלומר, רק זיילבר והגרמני היו בתחנת הרכבת?

ת: רק הוא בפניה הזאת, והפצצה פתאהם התחילה, והפצצות התחילו ליפול באזור התחנה. אני

התחלתי לפחד וראיתי את זיילבר יושב, ואני רואה שהגרמני מסובב את הפנים אלי, חשבתי:

הנה, הרדיפה תהיה אצלי, והתחלתי לברוח. ברחתי. הגעתי לאזור (לא ברור), אזור בית הקברות

היהודי, שם היו מתאספים, ואז ראיתי את דודה רשל ודוד ליאון ואמי ואבי, והם שואלים

אותי: זיילבר? ואני אומר (בצרפתי), לא ידוע לי. היתה לי הרגשה נוראית, איך אני אניד להם

שהוא היה שם? ההרגשה שלי היתה: הוא עוד יחזור ונגמר הסיפור. פתאום מופיע מישהו:

תראו, תראו, מצאנו את הנעל – את זה לא כתבתי, אני עכשיו נזכר. זה נעל של זיילבר? אמרתי:

זה לא הנעל של זיילבר. בואו נתחיל לחפש בבתי חולים. שם היו אוספים את האנשים. עד

שהגענו לבית חולים מיוחד של הצרפתים (שם לא ברור).

ש: זייא לתחנת הרכבת לא חזרתם?

ת: לא, לא. לא הייתי מעז להניד להם שאני יודע.

ש: בן כמה היית אז?

ת: בן 12. אני חשבתי שאני אשם כעסק הזה, שמשכתי אותו לעניין הזה, איך אני אספר להם! אז

בא מישהו ואמר: אפשר ללכת לבית חולים זה וזה, הביאו פצועים, אולי זיילבר שם. הלכנו

כילנו, נכנסנו לבית החולים הזה – היו פצועים וכל מיני דברים. אחרי כמה זמן אמרו: תראה,

הבאנו מתחנת הרכבת פצועים והרוג, אולי... אני שמעתי תחנת הרכבת – נהיה לי רע על הנשמה,

אבל לא העזתי. ליאון הלך, האב. הוא היה שוכב בפינה כל מיטה, כולו מכוסה. הוא גילה את

הפנים וראה אותו, הוא הסתובב מול רשל וכראוה מהבטת הפנים שלו היא התעלפה במקום.

כולם התחילו לצעוק ולבכות, ואני לא ידעתי לאן לברוח. עמדתי בצד ולא רציתי לומר שום דבר.

מה שהרים אותי למעס, שרציתי... כשהרופא אמר (בצרפתי): הוא מת מהדף אוויר שריסק לו

את החזה. רציתי להגיד: לא נכון! הרג אותו הגרמני הזה – איך אני אניד להם! לא הלכתי – לא

ללויה ולא לשום מקום, ידעתי שאני אשם באיזה מקום. היתה לי שליטה עליו, הייתי קצת

יותר זריז ממנו, אז הוא היה מושפע, הייתי לוקח אותו להרבה מקומות, הוא היה כמוני הולך

לכל מיני הרים כשהיינו לפני המלחמה, היינו עושים כל מיני משחקי ילדים, של דו-קרב וכולי,

כך שההשפעה שלי היתה תמיד חיובית עליו, למרות שהוא היה גדול ממני. ברחתי. קברו אותו, אינני יודע איפה, לא הייתי בשום מקום, בהלוויה, השתתקתי לגמרי. הדבר היחידי שעזר לי קצת לשכוח זה שהכרתי ילד שגר שם בשכונה ליד בית הספר הזה, קראו לו מואיז, כל משפחוננו כארץ – מואיז שומוני, נדמה לי שאחד מהם מדבר ברדיו. הם היו משפחה גדולה מאוד, יתומים, בלי אב, וזה היה ידיד תוניסאי, שהוציא אותי למכור נוגט – הוא היה עושה בעצמו נוגט מסוכך. עד שהאנגלים הגיעו. האנגלים הגיעו בצורה מאוד משונה עם אמונות אפילה(?) של בני תוניס. השבת הביאה את האנגלי, כי הוא נכנס ביזם ששי בערב. פיתחו שירה: הנה המשחרר הגיע בערב שבת. הזמנים עברו.

ש: אחרי שקרה האיחוד הזה עוד יצאת לרחובות למכור לגרמנים!

ת: רק עם מואיז בקירבת... לא הלכנו כבר לגרמנים, להפך, צמצמנו את העניינים למקום. למעשה הנוגט היה נמכר מהר מאוד. היו למואיז דרכים להשיג סוכר ובוטונים בצורה מזדהימה. אני מעולם לא חשבתי שילד יכול לפתח תעשייה כזאת. הלכנו גם עם דברים אחרים, לא הייתי אומר ישרים ביותר, מפוקפקים מבחינה אחרת. הגרמנים תיפשו נשים ובעלי אינטרמציה מסוימת, ומואיז היה מקבל כסף. זה היה זר לי מאוד.

ש: הוא היה בגילך?

ת: הוא היה גדול ממני בשנתיים, הוא היה בן 14. מואיז היה בתור יוצא מן הכלל. אני אומר "היה" כי הוא נפטר. כל האחים שלו קיימים, הוא נפטר בירושלים. אני לא ראיתי אותם יותר, רק שמעתי. היינו מוכרים באזור ואז היתה שיטה למשוך חיילים גרמנים לבתי פרצות ערביות, שלא יכלו לעבור בכבישים השמורים ע"י זינדרמרי, ובעד סכום מסוים היה מראה להם את הבתים, וככה גם התפרנסו בלי להתרחק הרבה מ(?) ביה"ס המפורסם. אחרי תקופה מסוימת אבא החליט שאנחנו חוזרים ל-BIZERTE, כי היה שחרור. האמריקאים והאנגלים אמרו שמי שרוצה כתושב לחזור...

ש: זכור לך יום או ימי השחרור?

ת: אני זוכר צבא צועד עם נשק, שני טורים, אנגלים. אני ראיתי רק אנגלים שנכנסו עם הנשק, וצועדים, צועדים, טור ענק, והקהל...

ש: ואיך אתה בתור ילד?

ת: החזקתי דגל של ה-FFI(!), של זה גול והיינו שמחים – אנחנו היינו שמחים על הסוכריות שהיו זורקים, המסטיקיס למיניהם, הלחם הלבן שפתאום הופיע – לחם לבן! בהתחלה לחם לבן היה הצבת, כל אחד היה מראה אותו.

ש: מה קרה לחיילות הגרמנים שהיו ב-TUNIS?

ת: מעט מאוד נפלו בשבי, ראינו אותם כאשר יום אחרי זה התחילו לקחת אותם לכל מיני עבודות - לניקיון ולכל מיני דברים. את הגרמנים.

ש: הצבא הבריטי לקח אותם לעבודות כפייה?

ת: לקח אותם לעבודות כפייה, והם הלכו כחיילים לכל דבר, היו קמים, הולכים בטך לעבודה מסוימת. את זה ראיתי כבר כשחזרנו ל-ביזרטה BIZERTE. הם תיקנו כנסייה שהופצה.

ש: מתי חזרתם ל-ביזרטה BIZERTE?

ת: זה כבר היה סוף 43 - תחילת 44, כך אני זוכר פחות או יותר. אז כשהלכתי עם אחי...

ש: מצאתם את הבית שלכם?

ת: לא, זה קטע מעניין. הבית הופצץ, נהרס כליל. אבא, בחיפשוני אחרי בית - הוא הלך לפנינו, קבל - עד כמה שזה מעניין - את הבית של זיילבר לשעבר, לפני שבנו את הבית החדש הם היו גרים ב(לא ברור). זה כל כך מעניין שהבית הזה נשאר למשפחת פדידה. זה חזר - בשכר דירה כמובן.

ש: משפחתו של זיילבר נשארה ב-TUNIS?

ת: לא גם הם חזרו ל-ביזרטה BIZERTE, הוא היה איש עסקים.

ש: איפה הם גרו?

ת: הוא בנה בית חדש על יד היציאה.

ש: ואתם גרמתם בבית הישן?

ת: בבית הישן (לא ברור). גרנו בהתחלה ב-רו דיאספניה (לא ברור) זה הרחוב הקטן שממש ליד הים שם היה גר בן דודי - זה רחוב שמזכיר לך את רומא העתיקה. זה לא היה כביש, זה היה אבנים וכל הצורות היו - רחוב מאוד, מאד ישן. היו גרים בו, היה שייך ליהודים.

ש: המשכתם להיות בקשר עם המשפחה?

ת: מעט מאוד. אני גם התחלתי לספר - לא היתה שפה משותפת בין שני האחים, לא רק בין שני האחים, היה משהו שהפריד. את המשהו שהפריד למדתי יותר מאוחר כאשר משהו סיפר לי. היה שם איזה יהודי קטן שהיתה לו חנות עיני אבא שלי, וכשכל העסק הזה נהרס, הם היו סוחרים בכל מיני דברים, ואבי חזר לזוגות וצבע, חנות הוא כבר לא פתח. היהודי הזה היה פסנתרן בבר מצוה וחנות. הוא היה קורא לי בשם שלא ידעתי שהוא קיים, הוא קרא לי בן צמט. אמרתי: מה זה צריך להיות? הוא אמר לי: סבא של אביך היה לו כל השער שחור רק מה לבן, וקראנו לו בסייבה, בן צמט, ולכן כל משפחתך יש להם שם נוסף, בסייבה. כך זה היה. הוא

היה מספר לי מדי פעם דברים שהיו טאבו אצל אבא שלי, כביכול, וגם אצל אמא. הוא היה מספר לי שהסבא הזה שלי...

ש: הוא היה מספר על המשפחה?

ת: כן, על המשפחה של אבי. הוא היה מספר שהייתה חווה קטנה מתוך ל-ביזרטה BIZERTE ושם הוא היה מעסיק כל מיני ערבים וכאשר חלה ונפטר האח הגדול זעזף התלבש על כל העסק הזה, מכר את זה והסתלק לצרפת בחזרה והשאיר את המשפחה בלי כלום. הם היו הרבה, אני אתחיל: זעזף, זיוריט, מואיס, ניסיט, גסטון – 7 או 8 אחים, משפחה ענקית. בנוסף לזה, לסבא הזה היה אח אברהם פדידה, שהינה לו משפחה עוד יותר ענקית, אבל היתה כולה בצרפת.

ש: אתה נקרא על שמו!

ת: אני נקרא עייש אב אמי, אברהם קטורזה, הוא היה עילוי, אדם גדול, הוא היה אדם שהיה מבקש ממני לבוא לתפילה, למשל: היה קם בבוקר: אברהם, בוא לתפילה, אז הלכתי פעם אחת. אברהם, בוא לתפילה, ולא הלכתי, אז הוא אמר לי: אתה או שתהיה גאון בתורה או שתהיה בור ועם הארץ, ואת זה הוא אמר בעברית. הוא אמר לי גם שני דברים, שאחייכ (התבררו!), אולי אפשר להאמין במיסטיקה כזאת. הוא אמר לי: אתה תדע מה ערכה של היהדות כאשר תדע קו לצו, צו לקו, וזוהו הוא גמר. אני איש בניין, ובמסגרת העבודה שלי בשיקום שכונות בניתי בבית שאן ספרייה. הספרייה הישנה מתוך זה שנתקפה בעש – שרפו את הספרים. בקשתי מהספרייה, אם אני יכול לקחת מעט מהספרים. היא אמרה: תיקח, אבל תרחיק מאתנו. מה שהתאהבתי שם זה אינציקלופדיה בריטניקה, זה היה משהו שלם. שמתני באוטו, ופתאום ספר בלט, ארוך-מאורך. אני מוציא את הספר: קו לצו, צו לקו, שזה מהזוהר. נתתי אותו לאיזה יהודי דתי מויזניץ. אמרתי: יש לי שני ספרים שהוצאתי משריפה – זה וזה. אין להם ערך אצלי. הוא ראה את קו לצו ואמר: אתה יודע מה זה! אמרתי: לא, סבא אמר ופתאום זה יצא: אז אם יש איזה קשר מסוים כאן זה התבטא. זה אחד הדברים.

ש: תזרחם ל-ביזרטה BIZERTE ואביך המשיך במקצוע שלו ללא חנות?

ת: כן, ללא חנות. הוא הלך לעבוד לא אצל אחיו, כי המתה היה גדול, הוא עבד אצל קבלן מסוים.

ש: ואתה ואחיך הגדול!

ת: אחי הלך לעבוד באינסטלציה ואני עבדתי בחשמל בית. חשמל בית היה קל, הבתים היו קיימים והיה צריך להוציא חוט ולהכניס חוט, ככה זה היה כל העסק. הבתים נבזזו כולם, אף בית לא היה בו כלום, היה ריק ופתוח, והבית הזה שקבלנו ברחוב (!) היה גם ריק. אבא הלך לריכוז שממשלת צרפת עשתה, ששם היו רהיטים, מיטות, ארונות והיית צריך להגיד: זה שלי, זה שלי,

מתזימים אותך - קח. אבא לקח כמה מיטות טובות וארון, הכניס את זה הביתה וככה השתקמט לאט, לאט. אני לא הייתי בין המשוקמים הטובים. יש דבר אחד שלא סיפרתי, שב-TUNIS זה הדבר שעליו אני עומד: דרך מואיז הכרתי את היהדות עם המטרה הלאומית, כאשר אחיו, מפקד בית"ר היה שם, בית"ר הצעירה קראו לזה.

ש: כלומר, הציונות הגיעה אליך ב-TUNIS בתקופת המלחמה?

ת: כן.

ש: לפני זה לא?

ת: כלום, לא ידעתי שזה קיים. האנגלים, אולי, אבל לא ידעתי שיש משהו כזה. וכאשר ראיתי בחורים לבושים באותם המדים שאני, כשהייתי ב"צופים", אבל פה זה כחול לבן, ולא הצבעוני הזה, משהו נעצר שם. אז פעם אחת יצאתי אתם למחנות לפני שחזרנו ל-BIZERTE והייתה שירה, למחזני אז "בית"ר, בית"ר, צעד קדימה" ובנוסף לזה היה גם תרגילי סדר שהיו עושים. הם היו נרא מיליטריסטיים, היום זה ברור. אז קדימה צעד, אצורה פנה - הזברים האלה חדרו בי, אמרתי: לעם היהודי יש צבא. היה להם גם אקדח אחד - לא ירו בו אף פעם, אבל הראו שיש נשק ודברו על זיבוטינסקי, שמעולם לא ידעתי עליו. הסיפור המדהים הזה, שיש ארץ ישראל ולא רק ירושלים, יש מעבר לזה, ואנחנו אומר לי האם יהושע - כך קראו לו, שמוני, שהיה מפקד בית"ר הצעירה, בקרוב אני מקבל סרטיפיקט - זה משהו בלום, משהו שקשה היה לי לקבל סרטיפיקט - אני נכנס לארץ. היו שניים שנסעו, שני המפקדים.

ש: באיזו שנה זה היה?

ת: קצת לפני שעזבנו הם קבלו סרטיפיקטים.

ש: לפני תום המלחמה?

ת: לא, לא.

ש: כשהמלחמה הסתיימה כבר?

ת: הם נכנסו והם התחילו לעבוד על סרטיפיקטים בשביל ההחזרה. למה היתה אפשרות של דברים כאלה! הגיעו אניות - זה מה שעזר לי בעלייה בי - עם פליטים מאירופה, ילדים שהוצאו ממתנות, ואני הכרתי הרבה מהם, כי אנחנו היינו זורקים להם תפוזים בהתחלה מהנמל. שם הכרתי נערה הולנדית ונערה בלגית. הם דברו ביניהם שפה זרה לי.

ש: אתם אז כבר ידעתם מה פירוש המילה "מחנות"?

ת: הם התחילו לספר, אבל לא סיפרו על השמדות. השמדות באו אלינו כבר כמבוגרים יותר, ותפוזות וסיפורים ברדיו - טלוויזיה לא היתה קיימת - רדיו של שכנים. אחייב היו כאלה שידעו

לספר קצת יותר. הדברים האלה בתור ילד – אודה על האמת, לא האמנתי הרבה בהם, אולי לא התרגשתי כמו שהיום אני מתרגש מהעסק הזה. אבל ההודעות של המשפחות שלנו מצרפת, שבנאה היה אחד מהם שברח אלינו, והוא ידע שסטוקנאבל, המפקד השולט בלה-האבר היה אחד הרוצחים של היהדות שם. הוא ידע את שמו ופרטים אינני זוכר, כי השם הצחיק אותנו. כך למדנו על הנעשה. אחייכ ברור שהאינפורמציות על הקרמטוריום והמשרפות למיניהם... אבל זה לא היה ריאלי, לא קבלנו את זה כריאלי. כך נער שיודע רדיפות, מכות וכולי, אבל מה זה לשרוף בני אדם, לזרוק לתוך האש? אבל כאשר בתוניס TUNIS התברר שהם התחילו לבנות את הדבר הזה, המפלצת הזאת שלא ידעו מה. בהתחלה חשבו שאלה בקבוקי סינון לדלק כמו שיש בחיפה, בתי זיקוק, אבל אחייכ (לא ברור). אבל הם לא הגיעו לקומות גבוהות והתחילו עם המשרפות. קשה לומר, היום הדברים מתערבבים אחרי האינפורמציה שקבלתי, כי אני הכרתי (לא ברור) עם קבוצה כזאת של ילדים, הסתגנתי ביניהם. אני למעשה פתחתי את עליה ב' של צפון אפריקה, הייתי הראשון שהתגנבתי בצורה כזאת.

ש: מה זאת אומרת "התגנבתי" – ההורים שלך ידעו על זה?

ת: אמרתי: אני עולה.

ש: ההורים שלך ידעו.

ת: האמת היא שההורים האמינו – וזה היה הסיפור של ההסוואה, שאני רוצה להגיע לאמריקה בכלל, כמו הרבה צעירים שברחו לאמריקה מאצלנו. העניין של ישראל היה מוזר. כאשר אמרתי: לא, ארץ ישראל, אבי אמר: עוד לא, תן לעסק להתפתח, כולנו, לא נתתם לעסק להתפתח.

ש: התוכנית היתה שכולכם תעלו?

ת: אבי קבל מן הסיפורים שלי שהבאתי מיהושע שיש חיים אחרים שלא חייבים ללכת ל... ולהישאר פה בין הערבים ובין הגויים בצרפת – כי אבי יכול היה להחליט: מאז נחזור לצרפת, אני טוב שם. אני הייתי המשכנע והעבודה שהייתי המשכנע, שלמעשה הצלחתי לרדת מהאנייה אחרי פעם שלישית, ניסיתי לעלות ארצה שלש פעמים. בפעם השלישית עם אנדרה לבון הצלחתי לרדת בעזרת יהודי מחיפה, חיים אוחיון, שהוא כנראה היה שייך ל"הגנה" – לא היה לי מושג מה שהולך פה, והוא הוריד אותי מהאנייה לתוך סירת ביניים (לא ברור) והכריח אותי אליו הביתה, ושם הוא פעל והסוכנות קבלה אותי אחרי שבוע ימים שהייתי בביתו בשכונת אליעזר בכניסה לחיפה.

ש: קרית אליעזר?

ת: כן.

ש: איפה היה אחיך בכל הסיפור הזה?

ת: כן, רצייתי לספר. כאשר ההחלטה היתה להסתלק עלינו שנינו כנראה על האנייה ואני תוך כדי הסתובבות שם, ראיתי אותו, והייתי שולט על אחרים, ואמרתי: אתה חייב להישאר עם ההורים. אני אלק, אני אפתח את הדרך, אבל אתה תישאר, והוא הלך.

ש: שמע בקולך?

ת: כן, אבל גם אותי הורידו. הגעתי לחיפה והחזיר אותי.

ש: כמה זמן נמשכה ההפלגה?

סוף צד ב' בסלטת ראשונה

ת: אחרי שני ניסיונות כושלים של עלייה ארצה - אחד מהם היה מטיפשותי, אחד מהם זה בגלל הלשנה. על ההלשנה אני אעמוד בקיצור. אניות היו באות, עוברות דרך מרסיי, אלג'יריה ו- ביזרטה BIZERTE, אלכסנדריה וכו'. עליתי על ה"שמפוליון" - היתה אנייה שמפוליון שהביאה המון ילדים ושם התגנבתי לתוכם. היה להם מדריך לבוש כמו מלח רוסי. הוא ידע שאני לא מן המניין והלך והלשין עלי לשלטון הצרפתי. הוא היה יהודי. הצרפתי, הקומנדנט נורא כעס: אתה סמוי, פגעת בחוקי... וכו'. החזירו אותי ל-ביזרטה BIZERTE אחרי טיול ארוך: עברתי דרך סוריה. ב-ביזרטה הפסתי לגיסר לאומי, כביכול לילה אחד ישנו במאסר, אבא שחרר אותי וביאנדרה לבון" כבר הצלחתי, לא האמנתי באף אחד, רק באדם אחד שזו הזדמנות לברך אותו.

ש: אנדרה לבון זה שם האנייה?

ת: כן. דרך אגב, ה"שמפוליון" יש לה היסטוריה עצומה, היא טובעה בניו-יורק ע"י מחבלים שרצו להטביע את הצבא הצרפתי. ב"אנדרה לבון" הצטרפתי לקבוצה של עולים בסרטיפיקטים - זה מאוד מעניין - טריפוליטאים. מטריפולי הגיעו עד ביזרטה BIZERTE עם סרטיפיקטים, הם קראו למצמם "צעירי ציון". אתם. מגיעים לחיפה, הכל בסדר - איך יורדים? אני החלטתי שאני אקפוץ לים בלילה ואני אשתח, כי תחוף היה מוכר לי, כבר נכסתי, ואני אלק לאיזה משפחה, קיבלו אותי. הכרתי שם אדם מאוד מעניין, יהודי פולני.

ש: על האנייה?

ת: כן, על האנייה. הכרתי בעצם את בתו, אביבה איינהורן, הפסנתרנית המפורסמת. היא היתה ילדונה, ואז התחלתי לספר לה את הבעיות שלי. היא אמרה: אבא שלי יכול לעזור לך. האב בא אלי, קודם כל בדק אם אני באמת יהודי, כי הם היו לבנים, בלונדיניים, יפים. אמרתי לו כמה

ברכות – כנראה הוא היה גם יהודי דתי. הוא אמר לי: תחליף בגדים, אני אביא לך. כשנענון – הם לא היו עוננים בחיפה אף פעם, הם היו עוננים פחוץ לנמל – אני אטפל בך. החליף לי את הכובים, נתן לי בגדים יפים, נתן לי גם לירה ופתאום בא איזה יהודי ואומר לי באנגלית – את השפה הצרפתית הוא לא ידע, המשפחה הזאת דברה צרפתית יפה (לא ברור). הם היו פולנים שגדלו בצרפת. היה לה גם את קטן. הם באו ארצה לאחות שנמצאת בשדה אליהו, הם היו דתיים קיצוניים. הוא אמר לי: WHAT IS YOUR NAME, MY NAME IS CHAIM? אברהם (!). לקח אותי ואמר לי דבר אחד: לך בביטחון ואל תנשק את הארץ כשאתה יורד מהאנייה, תעשה לי טובה, ותעבור אתי; מה שאני עושה תעשה. היתה ספינה קטנה שמשפיקת ולק לאנייה, היו צינור כזה. ירדנו דרך הצינור, וננסתי פנימה. היה שם איזה יהודי – תארתי לי שזה יהודי, לא ידעתי, אוכל ארוחת בוקר. לראשונה ראיתי מלפפון חמוץ, כזה ארוך, כי אצלנו הם היו כאלה קטנים, ואכלתי. ואז ירדנו לחוף, השתדלתי שלא ... כי אמרו לי: אתה יורד, תנשק את הארץ. הוא לוקח אותי רחוק, לשער מרוחק מהשער הראשי, והוא אומר: תעשה מה שאני עושה. אני הולך אחריי. השומר היה ערבי, שוטר ערבי: אהלך ויצאנו החוצה. כך הגענו לביתו. אחרי כמה ימים הוא אומר לי: מה אתה רוצה לעשות, אברהם? אמרתי: אני רוצה להגיע לשדה אליהו. טוב כי אביבה... הוא אמר לי: אתה לא דתי, מה תעשה שם! הוא צדק. הלכתי, הייתי קצת בשדה אליהו, בשדה אליהו אמרו לי: אנחנו נעביר אותך לאן שצריך, ואז הגעתי לקבוצה הצרפתית הזאת, וכמובן לכרכור-פרדס חנה, כרכור קודם. אשוני גדלה בכרכור. בקטיף הכרתי את אשתי.

ש: מה שמה?

ת: שמה חנה. היק משהו מוזר בדבר הזה. ראיתי פעם את אשתי לפני זה. באחד המסעות של הקבוצה המסתכוננת לעלות להתיישבות עבדנו בבציר בגבעת עדה וראיתי אותה. זכרתי את פניה. אז אחרי ששמו אותי שם באיזה בית מלון של רווקים אני כבר לא רציתי להיות בודד, ניגשתי ישר למשפחתה – היתה להם מכבסה. נתתי את הכביסה שלי והיות ולא ידעתי איך לדבר – אמר דברה יידיש ואני ידעתי קצת גרמנית, אז בהתחלה לקחתי אחד, בעל הבית הזה שהם גרו בו, בית אבן בכרכור, שהוא דבר אנגלית והוא תרגם ואמר לה: דער בתור (המשך ביידיש) וכך זה הלך ונגמר (ביידיש) התחתנו ב-2 בפברואר 1947. זה הלך מהר. הסיבה שזה הלך מהר אני יודע, משום ששתי הבנות הראשונות התחתנו עם גויים, רצו מהר לחתן את התאומות – לאשתי יש תאומה, יונה, עם יהודים. וככה חיתנו אותנו מהר.

ש: באיזו שפה תקשרתם?

ת: אני התחלתי לדבר עברית. עם הסבתא, הגרמנית שלי עזרה לי, ואז למדתי מהר מאוד את היידיש והזרה להיות קצת גרמנית. אני מדבר יידיש מצויין, אין לי בעייה עם זה בכלל.

ש: חזרת למקצוע שלך?

ת: רציתי מאוד לחזור להיות חשמלאי, אבל חשמלאי זה לא הביא כלום. רציתי להיכנס למחנה עין-שמר של ה-ROYAL AIR FORCE. שלחו אותי לשם, עבדתי באספלט, מגרף אספלט לעשות את השדה-תעופה. ב-47-48 עם המדינה נולד לנו ילד, דוד, ב-8.4.48, במדינה, ויצאתי לנבי יושע, ישר לנבי יושע להגן על המולדת כביכול. בדרך לימדו אותנו קצת נשק. שכבנו שם 14 איש בתוך המשטרה הזאת, הלבנונים היו מפציצים כל יום. לפינו נהרגו שם 24 איש מתוך מנקה. במלחמה עשיתי את חלקי, השתחררתי בצו 8, רציתי מיד לחזור הביתה.

ש: מתי הפכת להיות חכספי?

ת: כאשר בן גוריון הכריז: תרגמו את שמותיהם. פדידה זה כסף. היה חלק מהמשפחה שקראו לו זה-פדידה, הם רצו להיות טובלס, הם רצו להיות אצילים. אמרתי: זה יכול לעזור ה-זה-פדידה. עכשיו יש סיבה נוספת.

ש: כלומר, ה-דה הפך להיות ה-.

ת: כן. הסיבה הנוספת היתה, כאשר במילואים היינו מחזירים את הציוד, במילואים הראשונים – הייתי בן האחרונים בתור, ב-פי, וכי עזי יותר, אז אמרתי: או, זה הזמן: ה-כספי, אני בין הראשונים, ותרגמתי את השם שלי ל"הכספי".

ש: גם עשית מה שבן-גוריון בקש.

ת: כן, ולידה אחת הפכתי ליהודי. בלידה אחת היו מתרגמים אז שם. להפך, הפכתי למומחה לתרגום שמות. אני תרגמתי למשפחת אברגיל את השם ל"אביר-גלי", למשל, ועוד כמה שמות תרגמתי, כשרצו את אותו צליל. למעשה גם אני רציתי להגיע לאותו צליל, ורציתי פדיה, אבל אחייכ הכספי היה הרבה יותר נכון. למה לא תרגמתי ל"פדיה"? בקיבוץ עין-שמר היתה פרדה שקראו לה בשם זה. אחייכ כמוכן הבן הזה גדל, זדד.

ש: מה הוא עשה היום?

ת: הוא מורה לאלקטרוניקה, הוא היה עד עכשיו ... דרך אגב, הוא נכה צה"ל, הוא נפצע, הוא צולע על הרגליים. הוא התחנך הוא מורה לאלקטרוניקה ופיזיקה. הבת אסתר הכספי, היום פרידנזון, יש לה ארבעה ילדים, אלה הנכדים שלי. אצל כני, הוא רצה ש-די ישלוט בשמות: רועי, רביב ורווית. הבת לעומת זה, רצו שמות קצרים: הבן רן, יעל, חן ואלון. הבן השלישי שקוראים לו גרשון, שמשום מה אנטנו קוראים לו טוני, כי הוא היה יפה, קראו לו טוני קרטיס, וזה נשאר

ט. הוא היה ילד מאוד יפה. הוא התחתן עם צביה ולהם שלושה ילדים: בן ראשון הוא שי, השני
אבי על שמי והשלישי עמר. שלושתם שירתו בצה"ל, גם הילדים ההם שירתו בצה"ל.

ש: מה הוא עושה היום?

ת: הוא מומחה לקירור, קירורניק באילת.

ש: אין לו קריירה של שחקן?

ת: לא. הוא אילתני, אנוחו היינו אילתים די הרבה זמן, עברנו לאילת ונשארנו שם כמעט 16 שנה. אז
הוא נשאר. כל הילדים נשאר אצל לאט, לאט חזרו והוא נשאר. אחייך, אחרי שנים נולד לו בן
זקונים שקוראים לו שי. מה שמתר לי להגיד עלי דק שהוא עורך דין במשרד הביטחון.

ש: יש לו ילדים?

ת: כן, בהחלט. יש לנו שם שני נכדים, אחד דין ואחת שרון – בן המש ובת שתיים. יש לי גם שני
נינים. הנינים הם אחד מבכור הנכדים שלי מבתי, קוראים לו יאיר, ואחד מבכור השני,
ממשפחתו של גרשון, שקוראים לו דניאל. דניאל הוא הרכב נפלא של יהודיה מאוסטרליה, זה
מאזן. אחייך כל אחד במקצועו: שחר, כמו שאמרתי. אני נכסתי לחברת בנייה. בהתחלה,
באילת, זה היה ב"סולל בונה". כשהחלטנו לחזור לפרדס חנה עברתי לחברת זימר לעולה,
ועשיתי לא מעט עבודה פה בסביבה בשיקום שכונות בחיפה והצפון. יצאתי לפנסיה.

ש: מה אתה עושה היום?

ת: בבית אני מפרק דברים, אני עושה רהיטים יפים בשבילנו. לאחוזנה עשיתי איצטבאות. הילדים
הכניסו אותי למחשב, ואני מחדש את הידע שלי בצילום, אבל קצת אחרת, דרך סודק, ואני
כותב. אני כותב את השושלת שלי. זה בערך הכל.

ש: שושלת מאוד מכובדת ורצינית, ארבעה דורות.

ת: כן, כשאנוחו ישבים בפסח אתה רואה את זה, זה כל כך נפלא. הורי אשתי, משפחת פיין מריגה,
הם לטבים – אשתי הגיעה בת 4 ארצה, הוא ברח בזמן, כל משפחתו הושמדה עד האחרון, גרו
בכבוד. קראו להם משפחת פיין-נדל. אני בתקופה מסוימת חיפשתי להשיג לה קרוב ומצאתי
אחד: גימין, והצלחנו להביא אותו ארצה עם אשתו, והוא כנראה נפטר בינתיים מאיזו מחלה
שהוא קבל במחנה. הוא היה גר ביפו. זה בערך הסיפור.

ש: אני מודה לך על הסיפור המרתק בשמי ובשם יד ושם ומאחלת לכם עוד הרבה שנים טובות.

ת: אני מזמין אתכם לליל סדר אחד אצלנו, אזי כמה זה יפה. אין שם דתיות מופרזת, אבל היתד
הזה עם קריאת ההגדה בצורה המשעשעת ביותר.

ש: באיזה נוסח אתם קוראים?

ת: אני קורא בנוסח הספרדי, אבל אני יודע גם את הנוסח האשכנזי, אז זה ויש. אבל הילדים
יודעים את כל הפסוקים בשירה, אז מתפתחת שירה יפה, ויש כל מיני בדיחות למיניהם ואת
החיפוש של האפיקומן. אני רוצה לספר שבכפר זה מסוכן לחפש את האפיקומן, כי הוא לא
מסתתר בבית, הוא יכול להיות בפרדס ובאיזה חור.
ש: שיהיו לכם עוד הרבה סדרים יפים וחגיגים יפה. תודה רבה.

3511 - 12 024 / 03

זיילבר, בן דודי

קשה לי גם חיים, אחרי חמישים ותשע שנים, לדבר עליך בלשון עבר. ושארית כל כך צעיר ומנותן תזרת אלי בדיוק כפי שנראתה באותו היום הנורא כאשר הגורל הפסיק קרבה וידידות של שני בני - עשרה, בני דודים...

נולדנו שנית, בשמחת השלושים של המאה העשרים, בעיר הנמל ביזרטה אשר בטוניסיה. אתה היית בוגר ממני בשנה, אך משום מה התחלנו את גן החובב יחד וחפרש הגיל הזה הלך והיטשטש ככל שעברו השנים, עד שלבסוף הפך הדבר להקנת תמוה בעינינו כאשר הורוך או הורי היו מעירים על הפרש הגילים בינינו. לרוב, גם אם אני הייתי האשם במריסת הקטנות שבינינו, היו המבוגרים תולים בך את הקולר ואומרים "אבל הוא מבוגר ממני". ושנינו לא הבנו על מה הם מתרגשים כל כך. כל חיכוך בינינו היה גשכה במהרה כי כל תוכניותינו לא סבלו דוחי: כדורגל, מחבואים, תחרויות ריצה, והבילוי האהוב מכל: ללכת להצעות "סעמה" בשבתות אחר הצהריים.

זיילבר, אף כי הכוח לעלות על הכתב את כל זיכרונות ילדותינו. עד לאחרינו העזתי רק לרמוז לאתרים, בסיפורים קצרים ולא שלמים, על עצם חיותך. על כך שאני - שם בתחילת דרכי בתים היה לי חבר יקר, בן דוד, שאפילו שמו הפרטי היה לו כמעט אותו צליל כמו לשמי - "זיילבר" ו-"אלבר", אתה ואני. עכשיו, בן - דוד יקר, תחליתי לספר את סיפורנו כי אינני יכול עוד לשאת את עול האמת. שנים רבות מאוד אותו רגש אשם טמון בתוכי ומעיק עלי מאוד, מאז אירע האסון הנורא באותו יום שבו נקטמת מן תחיים. עתה, לאחר כל כך הרבה שנים של ייסורים פנימיים, תחליתי שאני חייב לך ולקרובי, לספר את החלק הלא - יחזע של האמת. אותו חלק היחזע רק לי ולעוד ארור אחד, חלאת האנושות, אותו חייל נאצי...

הרשה לי, זיילבר, לספר לבסוף את כל סיפור מותך. אני מתפלל כי זה לא יפריע למנוחתך עדן...

אתה ודאי זוכר, שכאשר שיחקנו בשדות שליד ביתכם החדש בבזרטה, נחגנו לרוץ וללחום באיב דמיוני, ולכבוש שדות ירקות של חקלאים ערבים. יום אחד, גילינו להפתעתנו תעלת העקיה ומים שקופים זרמו בה. ללא הסבר להחלטה, קראנו לה "הירדן" ולשדה שלידה קראנו "פלסטנה". עד עצם היום הזה אינני מבין איך הגענו לשמות האלה. אני רק זוכר את הרצינות אשר בה נשמענו לשמור על תעלת זו ועל השדה, וכאשר הסתיים חטקס שערבנו שם, זכרתי שהנחנו את שני המקלות שהיו בידינו על חמתך כמו שחיילים עושים עם נשקם לשם הצדעה.

אבל במחשבה שניה, אולי יש לי הסבר מדוע קראנו לתעלת ההשקיה התיא על שם נהר הירדן ומדוע נקרא השדה על שם ארץ הקודש הרחוקה כל כך. האם אתה זוכר את לילות "סדר פסח שני", זיילבר? כמנהגי תורגמה ההגדה של פסח לשפה המדוברת במקום. אצלנו, בבזרטה, ההגדה תורגמה לז'רגון הערבי שהיה שגור בפי היהודים, ונוספו לו הסברים בשפה הצרפתית, ככל שינדבט ליבו של המקרא. ההסברים היו מעטים, כי העברית הייתה כתובה בכתב רשמי. דבר אחד היה ברור לנו: אנו לא נדע מעולם לקרוא את האותיות הקטנות והצפופות. ורק הדתיים המבוגרים ידעו להתפלמס ולהתפלפל לגבי מה שכתוב בהן... אנו הילדים תפסנו כמה מן

103422

המילים החוזרות של המתרגם והן עוררו בנו רגשות של גאווה, "הירדן", לפעמים גם "פלסטינה". אולי משום כך חשבנו לכתוב להקדיש את שתי מילות הקסם והקדושות ל"שטח שכבשנו" בשדות תירק במחלק משחקי ילדותנו.

זילבר, האם אין זה מוזר שעבשתי אנו מעלים זיכרונות ומשוחחים בשפת העברית כאשר אנו שנינו כמעט ולא דיברנו על קיומה פרט לכמה תפילות של החגים?

השנים עוברות ואילו היינו ממשיכים לגדול יחדיו, יתכן ששורות אלו לא היו נכתבות, למה? כי הגרל התמוה והאכזר כך הכתיב...

המלחמה הארוכה, מלחמת העולם השנייה, החלה בניצחון מהיר של כוחות האויבים, גרמנים ואיטלקים על צרפת. הגרמנים והאיטלקים גרמו לתוהו ובהו בכמה מדינות שהיו תחת שלטונה או חסותה של צרפת. טוניסיה, שהייתה אז מדינת חסות צרפתית, הותקפה בהפצצות אוויריות של חיל האוויר האיטלקי. האיטלקים היו ידועים בתודעתם לארץ זו. כל כמה ימים חיו מופיעים שלשה מטוסים כל כך גבוה בשמיים שבקושי אפשר היה לראותם, היו משחררים כמה פצצות ומסתלקים במהירות רבה, אחרי פחד מפני תותחי התגנה נגד מטוסים של צבא צרפת. מרחב חיפזון ופחד, הטילו האיטלקים את הפצצות באופן אקראי על כל מיני בתים ולא על מטרות תיונות או צבאיות. הטייסים האיטלקים היו ללעג בפי כל, וזדעזע חכלילית הייתה שלאיטלקים יש צבא מובלע, פחדן ועני מאד...

האם אתה זוכר, זילבר, כי יום אחד, התכנסו הוריי לשיחה רצינית. ההפצצות התפוזות והכלתי מדויקות היו מפחידות. כל מקום בעיר הפך להיות מסוכן, אפילו בתוך הים, הרחק מן החוף, כי גם שם נפל פצצות. הוריי והחליטו לעזוב את העיר עד שתעבור נזירת שמיים.

כאן, לראשונה, נפרדנו כי המשפחות בחרו כל אחת נתיב שונה. אתה ואמך עברתם לעיר הבירה טוניס, כי לאמך הייתה משפחה גדולה שם, ולמעשה היא הייתה בת הנקום. אמי ואני עברנו לכפר קטן בסביבת ביזרטה בשם באזה, שמרבית תושביו היו ערבים. משפחתי הצטרפה למשפחות של דודתנו זילי, שחייתה אחרתם הקטנה של אביך ושל אבי. בעלה של זילי המליץ בפני אבי על כפר זה, בו היו לו ירדנים שהיו מוכנים לארח אותנו. אחר כך הסתבר שהם מצמצם עזב את הכפר לכיוון הבירה ובכך פינו לנו חדר מזל בבהנם. אבא שלי ואבא שלך נשארו בביזרטה, לשמור על הבתים שלנו מפני ביזה.

בינתיים, צבא צרפת נחל מפלה מבישה והממשלה הצרפתית מיהרה לתתם על שבת נשק עם הגרמנים, שנתן שבת הסמיקו לכבוש מהצית ממדינת צרפת. לאחר מספר ימים הודיע לנו האבות שהעיר חזרה לתיים תקינים ושעלינו לחזור הביתה. חזרנו, אפוא לביזרטה. בתי הספר בעיר נפתחו מחדש, ורוב הילדים חזרו ללימודים, פרט לבני המשפחות האיטלקיות אשר למרות ניצחון ארץ מולדתם על צרפת נמנעו מלהופיע בבית הספר מפחד נקמת מבני המשפחות הצרפתיות. האיטלקים הלא בגד בצרפת והצטרפו לכוחות הנאצים ואיטליה פתחה בהתקפה בעורפה של צרפת כאשר זו סבלה מפלה מוחלטת מצפון...

103472

צרפת המובסת לא יכלה להגן לאורך זמן על המדינות שהיו תחת חסותה, ובעיר
התחילו להסתובב שמורות על המגפה בצרפת, על בגידות ועל צרפתים משתפי פעולה
עם כוחות האויב, והנורא מכל, על כך שהגרמנים פולשים לצפון אפריקה...

ואמנם, ביס חושך עצוב ומפחיד, הגיעו לנמל ביזרטה עשרות אניות מלחמה
איטלקיות וגרמניות, עמוסות חיילים איטלקים וגרמנים, מלוות בצוללות מלחמה
גרמניות. עמדו נדחמים מהמראה הנורא הזה, ואז פרצו מכל עבר תושבי העיר
הערבים והאיטלקים אל מוח העגינה של הנמל ובוועקות שמחה ובמחויאות כפיים
קיבלו את פני הטובשים. משדו בלבנו אמר שדוב מכל השאגות לא יצמח ומתוך אותו
פחד עמוק מפרעות שהיה חבוי בתוך ליבו של כל נער יהודי התחלנו להתחמק מבין
החמון המשולחב שנסותרו מעינינו. לא עבר זמן רב, עד שמה שניבא לנו לבנו החל:
ועקות השמחה חפכו עד מהרה לקריאות נקם ושנאה. האיטלקים צווחו "הצרפתים
החוצה יי והערבים צעקו "מוות ליהודים ויי. ברהו משם בריצה. במקוה מסוימת של
הבריחה נפרדנו כי גרנו רחוק אחד מחשני. כך, זיילבר, היה מרחק גדול יותר לרוץ כי
ביתכם החדש היה ממש בקצה העיר.

מאז אותו מקרה מפחיד נמל לא נפגשו יותר, כי מיד לאחר כניסת הכוחות הצבאיים
של השטן הגרמני, החלו כוחות הברית בהפצצות כבדות על העיר האומללה. במצב זה,
כל החנויות נסעו ובעיר סתרו כוורים כוחות הכיבוש, מפעילים ותותחים נגד מטוסים
משדום מסתתרים בין הסתים, מה שלא חותיר ברירה לכוחות הברית אלא להפצץ
את כל העיר, כולל בני המגורים. הפעם התושבים לא יכלו עוד לעמוד בהפצצות
והצויבה הייתה כללית. גם המשפחות שלנו עזבו, כולל האבות. עברנו אל טוניס, עיר
הבירה. אתה ומשפחתך היצגם בני מזל ומצאתם מקלט אצל קרובי המשפחה של אמך.
למשפחתי ולי היה פחות מזל.

בעיר הגדולה טוניס נקראנו היהודים שעזבו את ביזרטה, "הפליטים". הקהילה
היהודית של הבירה טיפלה בנו. בתי ספר יהודיים מרשת "אליאנס" הושבתו מלימודים
וזתוכם שוכנו, מחוסרי כל, חפליטים חסודיים. למגשה בוח חסתכמה כל העזרה
שקיבלנו, אך לפחות היה ג מעל לראשנו, וחיו לנו מי שתייה ושירותים. לאחר כמה
ימים העזנו אפילו לצאת מבין חומות בית הספר. שלא כמו בביזרטה, העיר טוניס לא
הייתה מופצצת מדי יום, וההפצצות היו יותר מדויקות.

מחץ לחומות בית הספר, פגשנו יהודי מביזרטה, מכר של אבא שלי, שהציע לי עבודה
כדי שאוכל לעזור מעט בכלכלת הבית. למעשה, כולם יצאו לחפש פרנסה וכך גם אנו
הילדים, שהמלחמה חפכה בין לילה לבוגרים. העבודה הייתה פשוטה: למכור גלויות
לחיילים הטובשים. כן, למען ההישרדות אתה פונה גם לשטן.

תוך כדי ריצה אחרי החיילים כדי לשכנע אותם לקנות גלויות, התקרבוני לאזור בית
קרובי אמך בתקווה לפגוש אותך, זיילבר. דודתך, אחות אמך, אמרה לי כי אתה עובד
במפעל קטן למילוי בקבוקי בושם והסבירה לי איך להגיע אליך. רצתי לשם עם חמון
שימחה בלב כי בודאי היו לנו דברים רבים לספר זה לזה. לאחר חיפשים ושאלות,
הגעתי לסמטה שממנה נדפו ריחות נעימים ומשכרים של משפים. בקצה הסמטה שכן
לו מפעל קטן שליך פתח הכניסה אליו חיו כוורים בקבוקים ויקים מכל הגדלים.
ממראה זה ומן הריח, הגעתי למסקנה כי הגעתי לבסוף למפעל הבושם.

103422

בתוך המבצע ישמו כמה מערות שפקקו בידיהן בקבוקים מלאים בבושם. אתה, זיילבר, ראית אותי נכנס ורק הפנית את מבטך אלי אך לא זזת ממקומך, כי מאוד רצית שאראה אותך עובד. כה חתמאית בתפקידך כממלא בקבוקי בושם. הונישבתני לידך לאחר שהצגת אותי בפני כל הנוכחים והוספת לספר, לחפתעת כולם, שזה עתה הגעתי מהעיר המופצצת הנמל ביורטוה. בסוף יום העבודה, יצאת לכיוון בית הקתבים שלך מצד אמך ושם התחלנו לספר זה לזה על כל הקורות אותנו מתחילת ההפצצות הקשות על העיר, על הבתים שנחרסו, על הפיגועי שלך ושל משפחתך יכס על ידי השלטונות (זכות ממנה נתינתם, כמעלי נתינת צרפתית) לעומת בריחתי עם משפחתי על עלה רתומה לפרד של עגלון ערבי שכימים טובים יותר היה מפנה אשפה מהבתים. זיילבר, אני זוכר שלא יכולת לעצור את פרץ הצחוק שאחו כך למשמע סיפורי...

אחר כך, סיפרת לי איך התקבלת לעבודה כממלא בקבוקי בושם בזכות דודתך, אחות אמך, שהמפגל היה תחת נחולה. בעזרתך נתקבלתי לעבודה במפעל, כמפוקק בקבוקים. השכר היה נמוך, אבל קיבלתי זאת ברצון כי שמחתי על כך שיכולנו לחיות יחד ולהמשיך לספר זה לזה סיפורים וחוויות...

בתוך העיר טוניס הצבא הגרמני השתלט על המוסדות הציבוריים בכלל ועל מוסדות הקהילה היהודית בפרט. לנו, התמימים, לא היה ברור מדוע הצבא הגרמני האדיר ממחר כל כך לקבל פרטים על משפחותי. לא ידענו כי מאחר ואנו, יהודי טוניס, לא היינו דומים במראנו החיצוני לתחזים שבחם התגללו הגרמנים במדינות אירופה, לחצו הגרמנים באיומים על משפחות ועדי הקהילה היהודית לקבל לדיהם את כל ספרי הרישום והמעקב עלינו. לנו תילדים זה לא אמר דבר ולא נראה לנו כמעורר שום סיבה לדאגה... האמת המרה נתגלתה לנו לילה אחד, כאשר מאות ראשי משפחות ובנים בועים נלקחו בכוח מהבתים, וממרכזי קליטת פליטים ולא שב עוד.

יום אחד, זיילבר, כאשר פגשנו במפעל חבשמים, סיפרתני לך שקיבלתי הצעת עבודה מעניינת, שתאפשר לנו להרוויח כסח פרנסה: למכור בוגגנו חפצי לחיילים הגרמנים גלויות של העיר טוניס ומעטפות - מכתבים. החלטנו לעבוד במכירת חגלויות ביחד. בכל הזדמנות שהייתה לנו, רצנו למרכז העיר, שהיה שורץ חיילים, וחיינו מוכרים להם את רוב מרכולתנו. הם שילמו לנו בלי להתמקח ואפילו בלי לדחש ערף. אני חושב שהם פשוט זלזלו בכסף הצרפתי שניתן להם ביד רחבה על חשבון המדינה הכבושה. כך צברנו קצת כסף וגם ידע לא מבוטל בשפה הגרמנית, עד שיכולנו להסביר לחיילים את תוכן התמונות שהצענו למכירה ואף, להתפעלותם של החיילים, קשקשנו בינינו בשפתם בניכחותם.

זה קרה יום אחד בקיץ של שנת 1942: כאשר נפגשנו בבוקר, סיפרת לי כי דודתך ביקשה ממך שבשעות הצהרים, בעת ההפסקה, תמסור תבילה למחלקת המשלוחים בתחנת הרכבת של העיר טוניס. שמעתי בנימת קולך מן חוסר רצון סמוי, אבל אהבת את דודתך מאוד ולא רצית לסרב לה. לו רק סירבת לה, זיילבר. הרגשתי במצוקתך, והצעתי להתלות אליך לתחנת. אני מוכרח להוסיף כאן את תחושות לבי בדיעבד, ולשאול אותך, זיילבר היקר, מה היה החשש שבלבך, מה הייתה תחושתך הלא נוחה באותו יום נפחר. האם חיו לך הששות לגבי העומד להתרחש? האם לבך ניכח לך רעות? כל השאלות הללו נשארו עמי עד היום ללא מענה.

21421

החבילה הייתה כבר מוכנה ומיד יצאתי לדרכי לכיוון תחנת הרכבת. בדרכנו לתחנה
פגשתי חיילים גרמנים ומכרתי להם כמה גלויות. לפני הכניסה לאולם ההמתנה הנדול,
קרא לנו חייל גרמני לגשת אליו ולמכור לו גלויות. התקרבו אליו הושטנו חבילות
תמונות לבחירתו. הוא היה גבוה ונראה בעיני כענק. חייל פשוט, אדום שיער, בעל עיני
פלדה כחולות וחקרניות. משום מה לא הרגשתי טח בטוחותו. הוא החזיק את הנשק
שלו תלוי חזה ולא על הכתף ככל יתר החיילים. הוא התחיל לבחור לעצמו תמונות ואני
נגעתי מעט מהפחדים שטורה בזמנותיו....

כאן הופיע השטן בדמות אחרת, דמותו של ילד ערבי בן גילי, שאחז בידו צרור
תמונות, הצביע לעברו, והזהיר בקולי קולות את החייל הגרמני: "יודאן, יודאן!"
(ייהודים, ייהודים!)

תחיל קפא למספר שניות, ופרצתי האדים כדם. חרחורי כעס נשמעו מפיו והוא צרר
עליו בזעם: "פפלוכטא יודאן קום מיט צו פוליצאי!" (ייהודים ארורים, בואו איתי
למשטרה!). אני חושב שהילדים הערבים רק רצו לקלקל לנו את מכירת הגלויות,
ולמכור לחייל את שלהם, אבל החייל חשב אחרת, הוא הושיט ידו לפניו לתפוס אותי,
וכאשר בניחור ובריצה מבוהלת הצלחתי לחמוק ממנו, פנה לעברך, וילבר.

אזרח פתוח במנטה לעבר תחנת הרכבת כדי לחמוק מידי של החייל שרדף אחרך,
ואני עקבתי אחרים במבט וחתקדמתי מאחריכם, במרחק בטוח מן הצורך. הוא
המשיך לרדוף אחרך לתוך האולם של תחנת הרכבת ובאותו רגע נשמעו הדי הפצצות
אוויריות הולכים ומתקרבים לטחנה. אתה, מתוך הפחד שהיה בלב כולנו מן הפצצות,
התיישבת במינה באולם על הרצפה וחושטת לחייל את התבילה שנשאת איתך, כי אולי
חשבת שזה היה כל רצוני. לא ראיתי אם החייל לקח את החבילה, אך ראיתי היטב
כיצד החייל הגיע עד אליך, הרים את רגלו הנשלה במגף הגבוה והחל לבעוט בך בחזה
בכל כוחו. וילבר, לא שמעתי אותך צועק, כי רעש הפצצות חסגעות בתחנה החרש את
אוזני. לבסוף, כנראה שגם המנוחל הרגיש בסכנת הפצצות המתקרבות, הפסיק את
הכעיסות והחל לברוח אל מחוץ לטחנה. ראיתי אותו וך לכיווני ופתחתי במנוסה
מבוהלת.

כל הדרך תורת השתי פועקה כבדה בלבי, מוסר כליות מכרסם בי על שלא ניסיתי לחגן
עליך, אולי על ידי זריקת אבן לעברה, אולי יכולתי לצעוק או לקלל כדי לנסות למשוך
את תשומת ליב...

היום, אני ידע שזה היה הפחד ששלט בי אז, שלחתי מבט חפז לאחור והבחנתי כי
הגרמני נעלם. האטתי את ריצתי. מרחוק עדיין נשמעו הדי ההפצצה. לבסוף, הגעתי
לשאתי בית הקברות היהודי, ליד הכניסה התאסף קבוצת אנשים ובניהן הבחנתי
בדוריק ובהורי. הורי נראו מודאגים תשמו בראותם אותי. הוריק שמעו לפני זמן קצר
מקרב משפחה על כך שמצאו אותך, בבית חולים, פצוע קל. הם עמדו בדיק ללכת אל
אותו בית חולים. במצב הזה לא ידעתי מה לחשוב, ומחיתי לספר להוריק את מה
שעבר עלינו ואת מה שידוע לי. בעומק לבי קווייתי כי אכן כל כך מהר מצאו אותך,
פצוע קל בלבד. ויהלתי לגס חזת, אולם בתוך ראשי, לא יכולתי להשתחרר מן המראה
המרא של אותו הנאצי הסיני בך בעיסות נראות בחזה הילד הרוה שלך.

103412

כאשר הפענו לאזור בית החולים היו שם מכוניות רבות שפיתו נפגעים מכל העיר, לאתר שהצטצצה הסתיימה. הוריקן פנו למרכז מיון ומאחר שבגילנו הצעיר עדיין לא היו לנו תעודות, מסרו הוריקן לצוות בית החולים פרטים עליך, כאשר שאלו אם יודע להם על מקום הימצאותך, ענתה דודתך, אחות אמך, כי היא שלחה אותך למסור חבילה בטחנת הרכבת. לאחר ביתר מיגע נמסר לחם כי הובא זה עתה נפגע אחד מהתחנה ולפרטים נוספים, עליהם לפנות לחטא האחראי. כשראתה את חבנת פניו הקודרת של החובש, החלו טפקות להתעורר בלב אמך. הדמעות זלגו מעיניך ותעקות כאב פרצו מגרונה, עוד בטורם פגשה כרופא. הרופא, שראה את המעשה, סימן למבוגרים לקחת את אמך לחדר טיפול ושם תזריק לה חומר הרגעה. לאחר מכן, אפשר לאביך לגשת לאחת המיטות, שם שכב מישחו כולו מכוסה בסדין לבן. זה היה אותו חפגע שהובא מתחנת הרכבת, ומאחר והיה נער והוטאים לתיאור שנמסר על ידי הוריקן, ביקש הרופא מאביך לזהות את הנפגע ותוך כדי גלוי החלק העליון של הגוף. אביך זיהה אותך, זיילבר, כשהראו לך אותך, מוטל שם מת לפניו.

אני, שידעתי את כל שהתרחש בתחנת, התמלאתי רגש אשם נורא, ופחד פן יגלו על פני את חרדתי. הנורא מכל עבר עלי כאשר שמעתי מפי הרופא שנבגעת ימחדף אוויר של ההפצצות וכי כל תחזה שלך היה מוחסן. אביך התמוטט על המיטה בבכי קורע לב ואמך התגלמה והתעברה לטיפול נמרץ, כל הטכאים פרצו בבכי, ואני רציתי לזעוק לעברם, ולעבר השמיים "לא נכון!". אני רציתי את הרצת, ואת הרוצח הנאצי האכזר. עד עצם כתיבת השורות הללו אני זוכר היטב את האשמהאי הענק הזה ואת פרצופו האזים משמאה, עיניו מפלדה כחולה...

אבל, זיילבר, לא יכולתי לחגיד דבר. האוויר מדחס בתוך ראיתי. לבי, כמו עכשיו, פעם בתזוקה בתוכי. הרכנתי ראשי מטה, מטה, רציתי לברוח, אך לפתע נשמעה זעקה מפי דודתך שעד אותו הרגע עמדה קפואה: "אני שלחתי אותך לשם, אני שלחתי אותך אל מותו!" ותוך כדי בכי סטוה על פניה בזעקות אשם...

כל הקרובים ניגשו לסייע להוריקן, ויותר לא יכולתי לעמוד בזה. חמקתי מן חמקום הנורא ההוא. ככל שהרחקתי לכת משם, התחלתי להבין את מציאות הפרידה ממך, את עובדת מותך, והדמעות ניטרו על פני. מאז אותו יום, הייתי מלא חרדה ממשקל הסוד ומזכר המראות של נה שחתררש בתחנת הרכבת. המראות הללו לא עזבוני, והיו מחרפים בכל פעם שפגשתי בהוריקן...

בעקבות כל המוראות, המלחמה, הבריחה מהבתים, הפחד והדיכוי הנאצי, התעלו אפשרויות הגירה. רוב היהודים דיברו על צרפת או אמריקה, למעט כמה צעירים שדיברו בלהט על פלסטינה במפגשים של תנועות נוער יהודי. עמרי, כל הדיבור הזה על עליה לפלסטינה היה זר: אצלנו בבית ירושלים וקדושתה חוזקנו רק בחגים ולנו הילדים היא הייתה עיר אגדית הקיימת רק בספרי תורה. למרות זאת, הרעיון להתרחק מטוניסיה ולעבור למקום שכולו קדוש, חדר ללבי, והמחשבה ששם מוכנו חלק גדול מעמנו, כך לפחות אמרו מדריכי תנועות הנוער, נטעו בי החלטה נחושה לעלות לירושלים.

103422

אחרי כמה ניסיונות נשלים, הצלחתי לגלות ארצה לבדי, והמושגים "פלסטינה" ו-"יורתלים" חפכו במהרה ל-"ארץ ישראל". כאן, בישראל, יכולתי להזחיק פנימה ולהסתיר את הכל ואפילו בפני משפחתי החדשה שנטתה כאן. זיילבר, שמרתי את הסוד אודותיך בלבי פנימה במשך עשרות שנים, עד ליום שבו אחותך באה, לאחר שנים רבות בהן לא התראינו, לבקר בארץ. כשראיתיה, פרצו כל הויכוחות והרגשות במוכי מחדש. רציתי להתוודות בפניה ולשחרר את לבי מהמטעק הטמונה בו זה שנים כה רבות, ולא עמד בי הכוח. ביקורה בארץ היה קצר ותיא חזרה במהרה לביתה בגולה. אחרי שנסעה השבתי לתומי כי שוב אוכל להזחיק הכל פנימה כפי שעשיתי במשך שנים סז רבות בעבר, אך לא כך הדבר...

ענה, זיילבר, אני פונה אליך בשורות חללו בתקווה למחילה ממך ומבטיח אני לך בזאת כי וקדי זה יגיע לדיעת בני משפחתך ואני מקווה כי גם הם יוכלו למחול לי.

היה שלום, זיילבר, בן-דודי היקר. יחי זכרך ברוך.

אלבר פרידה
(הכספי אברהם)

103422

ירושלים
 צעירי ציון
 לפולין
 פלשתינה
 בר מצוה
 פסח
 טססור
 (בי שמעון בר יוראי)
 ז' נדרים (לספאפו צופת)
 ברוטנייה - ברוט (אוצר קטע)
 תכפולת אחידה
 האטן צופת, האסרעייס
 טפה
 איקטור האט
 לא פונסיין
 צאק
 צוללות לראיות
 צאק קום
 היטלר אדולף
 פליטק
 לגי חסות, "למ-פרוסקה"
 אורמאנט
 הוצע היחודי בתעם
 צבאות רפיה
 למא התעאפה של הלנס
 קרמטוריק, משפוח
 אינרפה
 למעג דק-גאל
 אנקציה
 חטיפות
 סוס
 קידואן
 "בנק דה האוסי פורציו"
 יום השיחור
 FFI

BIZERTE

ביזרטה
 תענים
 הופצצה
 לוי הספר אוליאנס בתענים
 ביתר
 ציונות
 כנן הקר מטורין בתענים
 עליה לארץ
 האוניה הצרפתית אנדריאה-בהן
 מלמאת השחרור
 בני חסות
 קולאניה
 נתינות / אצווחה דופתה
 צופת
 תלעסיה
 קטבוללות
 אנטי שיאות
 הוועד היחודי
 לוי הנקסת בקיזרטה
 אסאומנות
 בתי ספר "פיתקו-צוק"
 אמרסיפציה
 יש
 "דער שטידמך"
 הציגו הוצפת "הברוז (פסו)"
 "תענס סאור" {
 "פסי מטאין"
 אסאין
 אי שרואליס (ינויים ליהודי)
 אידיות
 תענת הוצפד "לאוק"

שבתי לזיני

סרטיפיקט

צ'ניה ב'

"הגואנת"

אלג'ריה

אונסק'וריה

"שמפול'ון" (שג של זלניה)

סרטיפ'י

נאף חיפה

טכר

פריס חנה

שדה אליהו

מחנה עין שחר

Royal Air Force

רוב קולונ'ון

סוף קונה

איל הקודש (אז")

מחנה העלם השניה

מדינת חכור

באצ'ו (שג סמון אביצ'טח)

קית הקבורה (ויהודי קבעים